

HOFFMANN TAMÁS*

CONTRA AGGRESSIONEM? AZ AGRESSZIÓ BŰNCSELEKMÉNYÉVEL KAPCSOLATOS NEMZETKÖZI JOGI DILEMMÁK

2018. július 17-én hatályba lépett a 2010-ben elfogadott kampalai módosítás, és így a Nemzetközi Büntetőbíróság joghatóságot nyert az agresszió bűncselekményének elbírálására. Sokak számára egy álom vált valóra – nemzetközi jogászok évszázados reményeinek betetőzése egy szabályokon alapuló nemzetközi jogrendről, amelyben a katonai nagyhatalmak nem élhetnek vissza erőfölényükkel, és a nemzetközi konfliktusok kiobbantóinak a büntetőjogi felelősségre vonás fenyegető rémével kell szembenéznük. Ebben a tanulmányban azonban megkísérlem bemutatni, hogy ez az optimizmus nem feltétlenül megalapozott. Hiába figyelhető meg az államok közötti fegyveres erőszak szabályozásának folyamatos kiterjedése a XX. század kezdetétől, a Nemzetközi Büntetőbíróság joghatósága mind anyagi jogi, mind eljárásjogi szempontból jelentősen korlátozott, ami a gyakorlatban megkérdőjelezi az új bűncselekmény-kategória alkalmazhatóságát. Ennek megfelelően a következőkben bemutatom, hogy a nemzetközi közösség hogyan jutott el a háború szuverén jogának elfogadásától a második világháborút követően a náci és japán háborús bűnösök felelősségre vonásáig béke elleni bűncselekményekért, majd elemzem az ENSZ Alapokmány keretei között kialakított szabályozást, és rámutatok arra, hogy az ennek nyomán kialakult fogalmi viták hogyan tettek majdnem teljesen irreálissá egy működőképes szabályozási koncepciót az agresszió bűncselekményével kapcsolatban.

1. AZ ERŐSZAK ALKALMAZÁSÁVAL KAPCSOLATOS KLASSZIKUS NEMZETKÖZI JOGI SZABÁLYOZÁS

A XX. századig a nemzetközi jog érdemben nem korlátozta az államok közötti erőszak alkalmazását. A háborúindításhoz való jog az államok szuverén előjoga volt. A klasszikus nemzetközi jogi doktrína a nemzetközi jogi szabályozást a háború és a béke jogára osztotta, amelyben az államok bármikor kinyilváníthatták hadviselési szándékukat (*animus belligerendi*) hadüzenet vagy ultimátum formájában, amelyet elsősorban békeszerződés kötésével szüntethettek meg. A háború fennállása tehát alapvetően az *animus belligerendi* kinyilvánításától függött, amellyel a hadviselő állam értesítette a többi államot a hadiállapot létrejöttéről.¹ Ennek megfelelően az

* Tudományos főmunkatárs, MTA TK Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.; egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem, 1093 Budapest, Közraktár u. 4–6. E-mail: hoffmann.tamas@tk.mta.hu.

¹ Lásd pl. Arnold D. McNair: „The Legal Meaning of War and the Relation of War to Reprisals” *Transactions of the Grotius Society* 1926, 45; Clyde EAGLETON: „The Form and Function of the Declaration of War” *American Journal of International Law* 1938/1, 32–34. Már Grotius is a sza-

államok közötti ellenségeskedések tényleges fennállta és a formálisan elismert hadiállapot el is válhatott egymástól, tehát az államok közötti fegyveres összecsapások nem feltétlenül minősültek háborúnak, illetve a hadiállapothoz sem mindig kapcsolódtak harcok.² A formális háborúkonceptió mellett azonban az államok esetenként elismerték, hogy az állami irányítás alatt álló fegyveres erők közötti összecsapások anélkül is háborúnak minősülnek, hogy azt bármelyik fél is megüzente volna³ (ún. *de facto* hadiállapot⁴), ha csak valamennyi hadviselő állam kifejezetten nem tagadta a hadiállapot létét.⁵

A háború jogintézménye mellett a nemzetközi jog ismert háborúnak nem minősülő, ún. kényszerrel végrehajtott vitarendezési módokat (*compulsive settlement of state differences*) is, amelyek során jogsérelem esetén bármely állam alkalmazhatott korlátozott mértékű fegyveres erőszakot is háborúnak nem minősülő ellenséges intézkedés formájában, mint amilyen a megtorlás, a beavatkozás vagy az ún. békés blokád.⁶

A klasszikus nemzetközi jog tehát az első világháború kitöréséig szinte teljesen az államok diszkréciójára bízta az erőszak alkalmazását, a háború jogintézményét csupán formális, alapvetően procedurális előírások korlátozták, az államközi erőszak egyéb, háborúnak nem minősülő módozatainál pedig a legfontosabb korlát az ará-

bályszerűen indított háború követelményének tekintette a hadüzenetet, hangsúlyozva, hogy „szükséges [...] hogy a háború közhatározaton alapuljon úgy, hogy az egyik fél a másik tudomására hozza a határozatot”. Hugo GROTIUS: *A háború és a béke jogáról* [ford. MURAKÖZI Gyula – HARASZTI György – DIÓSDI György – BRÓSZ Róbert] (Budapest: Kossuth Nyomda 1999) II. könyv, 211–212. Ez a formális követelmény azonban hivatalosan csak az 1907. évi III. hágai egyezmény, „Az ellenségeskedések megkezdéséről” elfogadásával vált általánossá, amely 1. cikkében kimondta: „A szerződő Hatalmak elismerik, hogy közöttük az ellenségeskedéseknek nem szabad megkezdődniök előzetes és minden kétséget kizáró értesítés nélkül, amely akár megokolt hadüzenetnek, akár ultimátumban foglalt feltételes hadüzenetnek alakjába foglalható.” Lásd 1913. évi XLIII. tc. az első két nemzetközi békeértekezleten megállapított több egyezmény és nyilatkozat beczikkelyezése tárgyában.

² Truman elnök pl. 1946. december 31-én bejelentette, hogy Németországgal és Japánnal „a hadiállapot még fennáll, de az összecsapások megszűntek”. Lásd Fred K. GREEN: „The Concept of »War« and the Concept of »Combatant« in Modern Conflicts” *Military Law and Law of War Review* 1971/1, 270.

³ 1900 júniusában pl. a brit miniszterelnök, Robert Gascoyne-Cecil megerősítette, hogy a kínai és brit erők közötti összecsapás Takuban hadiállapotot jelent, ha a kínai csapatok állami utasításnak megfelelően jártak el. Lásd Fritz GROB: *The Relativity of War and Peace* (New Haven: Yale University Press 1949) 202. Egy amerikai bírósági döntés pedig ugyancsak a Boxer-lázadás kapcsán kimondta, hogy az nem minősül háborúnak. *Hamilton v. McClaughry*, 136 F. 445, 450 (C.C.D. Kan. 1900).

⁴ A Teutonia-ügyben a Privy Council hangsúlyozta, hogy „háború *de facto* létezhet hadüzenet nélkül is, de ehhez az összeütközések tényleges fenállása szükséges” (1872) LR, 4 PC, 179. A valóságban a fegyveres konfliktusok többsége a XX. század előtt is hadüzenet formális kibocsátása nélkül zajlott, Maurice szerint 1700 és 1870 között 117 államok közötti fegyveres összeütközés közül mindössze tíz esetben került rá sor. John Frederick MAURICE: *Hostilities without Declaration of War. An Historical Abstract of the Cases in which Hostilities have Occured between Civilized Powers Prior to Declaration or Warning. From 1700 to 1870* (London: H.M. Stationary 1883).

⁵ Ennek kivívó példája az 1827-es navarinói tengeri ütközet Nagy-Britannia és Törökország között, amelyben hatvan török hajó süllyedt el négyezer áldozatot követelve. Az összecsapást Nagy-Britannia utólag csak „balesetként” aposztrofálta. Lásd Gary D. SOLIS: *The Law of Armed Conflict: International Humanitarian Law in War* (Cambridge: Cambridge University Press 2010) 151.

⁶ Lásd Lassa OPPENHEIM: *International Law – A Treatise* (London: Longmans, Green and Co. 1905–1906) 29–54.

nyosság alapelve volt. Így jogszerűnek minősült más államok pusztán területszerzési céllal történő meghódítása is. Minimális korlátot az 1907. évi II. hágai egyezmény jelentett, amelyben a szerződő felek kötelezték magukat, hogy nem folyamodnak fegyveres erőszakhoz szerződési kötelezettség teljesítésének kikényszerítése érdekében, hacsak az adós állam el nem utasította a választott bírósághoz folyamodás lehetőségét, valamint az államok által kötött semlegességi és meg nem támadási egyezmények.

2. AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐ KÍSÉRLET AZ AGRESSZIÓ KRIMINALIZÁLÁSÁRA

Az első világháborút követően a győztes antanthatalmak – elsősorban Nagy-Britannia és Franciaország – megkísérelték bevezetni a nemzetközi jogba az agresszió bűncselekményének koncepcióját. A háborús felelősség kivizsgálására felállított jogászbizottság kijelentette, hogy Németország, Ausztria–Magyarország, Törökország és Bulgária „agressziós politika megvalósítása érdekében indított háborút”, amely „sötét összeesküvés volt Európa békéje ellen”.⁷ Ezt a megközelítést kodifikálta az 1919. évi versailles-i békeszerződés 227. cikke, amely kijelentette:

A Szövetséges és Társult Hatalmak a Hohenzollern-házból származó II. Vilmos volt német császárt a nemzetközi erkölcsnek és a szerződések szentségének legsúlyosabb megsértése miatt nyilvánosan vád alá helyezik.

Külön Bíróságot fognak felállítani, hogy a vádlott felett, a védelemhez való jogának maradéktalan biztosítása mellett, ítélezzék. A Bíróság öt bíróból fog állni, akiket a következő öt hatalom: az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Japán neveznek ki.

A Bíróság ítéletét a nemzetközi politika legmagasztosabb elvei alapján fogja meghozni, és gondoskodni fog arról, hogy az ünnepélyes kötelezettségvállalások és a nemzetközi szerződések, valamint a nemzetközi erkölcs tiszteletben tartását biztosítsa. Joga lesz a kiszabandó büntetést mérlegelése szerint meghatározni.

A Szövetséges és Társult Hatalmak a németalföldi kormányhoz a volt császárnak a felette való ítélezés végett leendő kiadatása iránt megkeresést fognak intézni.⁸

A normaszöveg kriptikus megfogalmazása, amellyel „a nemzetközi erkölcsre”, „a szerződések szentségére vagy „a nemzetközi politika legmagasztosabb elveire” utalnak, a győztes nagyhatalmak közötti nézetkülönbségekre vezethető vissza. Míg Nagy-Britannia és Franciaország kitarzott amellett, hogy II. Vilmost agresszió bűncselekménye miatt kell perbe fogni, addig az amerikai küldöttség élesen elutasította azt. Az amerikai álláspont szerint a háború kiobbantásáért és a nemzetközi szerző-

⁷ *German White Book Concerning the Responsibility of the Authors of the War* (New York: Carnegie Endowment 1924) 18.

⁸ HALMOSY DÉNES: *Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződései* (Budapest: KJK 1983) 68.

dések megszegéséért legfeljebb morális felelősséggel tarthat valaki, és meg kell tartani a jog és a moralitás közötti szigorú elhatárolást.⁹ Ennek megfelelően Woodrow Wilson amerikai elnök ragaszkodott ahhoz, hogy a versailles-i szerződésből töröljenek minden explicit utalást arra, hogy ezek a cselekmények bűncselekményt valósítanak meg.¹⁰ Japán egyetértett az amerikai fenntartásokkal, sőt teljesen kizárta az államfők büntetőjogi felelősségre vonásának lehetőségét.¹¹ Olaszország formálisan támogatta ugyan a császár elleni büntetőeljárást, de Vittorio Emanuele Orlando, az akkori olasz miniszterelnök visszaemlékezéséből kiderül, hogy az olasz kormány abszurditásnak tartotta, amelynek nincs semmilyen jogi alapja.¹²

Az elfogadott szöveg tehát egy olyan kompromisszumos megoldás lett, amely lehetővé tette, hogy mindegyik fél a saját álláspontját igazolja vele. Nagy-Britannia és Franciaország elérte, hogy a volt császár ellen eljárás indulhasson, de az Egyesült Államok és Japán sikerrel akadályozta meg, hogy egy új, visszaható hatályú nemzetközi büntetőjogi kategória szülessen. Robert Lansing, az amerikai delegáció egyik vezető jogásza ennek megfelelően hangsúlyozta, hogy a felállítandó törvényszék „nem jogi bíróság, hanem inkább a politikai hatalom eszköze, amely az ügyet a nemzetközi politika szempontjai alapján fogja megítélni és ennek megfelelően szab majd ki büntetést”.¹³ Tekintettel arra, hogy II. Vilmos Hollandiába menekült, ahol politikai menedékjogot kapott,¹⁴ a 227. cikk végül pusztán szimbolikus jelentőséggel bírt, az agresszív háború erkölcstelenségének politikai manifesztumaként.

Ennek ellenére az agresszív háború mégis új jogi kategóriaként jelent meg a versailles-i békeszerződés következő fejezetében. A 231. cikk kijelentette, hogy Németország és szövetségesei felelősek valamennyi kárért és veszteségért, amelyet „a Szövetséges és Társult Kormányok, valamint polgáraik a Németország és szövetségesei agressziója folytán rájuk kényszerített háború következményeként elszenvedtek”.¹⁵ Ez a rendelkezés tehát az agresszív háborút már jogi koncepcióként ismeri el, amelynek kapcsán ha büntetőjogi szankció nem is vethető ki, de az állam felelőssége megállapítható.¹⁶

⁹ Lásd Kirsten SELLARS: „The First World War, Wilhelm II and Article 227: The Origin of the Idea of »Aggression« in International Criminal Law” in Claus KREß – Stefan BARRIGA (szerk.): *The Crime of Aggression: A Commentary* (Cambridge: Cambridge University Press 2016) 34.

¹⁰ SELLARS (9. lj.) 35.

¹¹ Kirsten SELLARS: *„Crimes against Peace” and International Law* (Cambridge: Cambridge University Press 2013) 6–7.

¹² Lásd Vittorio Emanuele ORLANDO: „On the Aborted Decision to Bring the German Emperor to Trial” *Journal of International Criminal Justice* 2007/5, 1015–1028.

¹³ Robert LANSING: „Some Legal Questions of the Peace Conference” *American Journal of International Law* 1919/4, 647.

¹⁴ Egyes források szerint a győztes nagyhatalmak kifejezetten örültek ennek a fejleménynek, és meg sem próbáltak nyomást gyakorolni Hollandiára a császár kiadatása érdekében. Lásd SELLARS (11. lj.) 11.

¹⁵ A hivatalos magyar fordításban itt agresszió helyett a „támadás” kifejezés szerepel. HALMOSY (8. lj.) 69. Ez visszatérő probléma a magyar szakirodalomban, a Nemzetek Szövetsége egyezségokmányának 10. cikkében megjelenő „külső agresszió” (*external aggression*) „külső támadásként”, az ENSZ Alapokmány 39. cikkében szereplő „agressziós cselekmény” (*act of aggression*) pedig „támadó cselekmény” változatban szerepel a hivatalos magyar fordításban.

¹⁶ Clyde EAGLETON: „The Attempt to Define Aggression” *International Conciliation* 1930/11, 587.

3. A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI KÍSÉRLETEK AZ ÁLLAMKÖZI ERŐSZAK KORLÁTOZÁSÁRA ÉS AZ AGRESSZIÓ KRIMINALIZÁLÁSÁRA

Az első világháborút követően a nemzetközi közösség megkísérelte korlátozni az államközi erőszak alkalmazását. A Nemzetek Szövetségének egyezségokmánya már preambulumban rögzítette, hogy legfőbb célja a nemzetközi béke és biztonság megvalósítása, így tagjai számára előírta a nemzetközi viták békés rendezésére való törekvést. Az egyezségokmány 10. cikke értelmében a szövetség tagjai kötelezettséget vállaltak arra, hogy tiszteletben tartják és megőrzik a tagállamok területi integritását és politikai függetlenségét a „külső agresszióval szemben”, a 11. cikk pedig megállapította, hogy a háború vagy a háború fenyegetése a Nemzetek Szövetsége egészét érinti. A Nemzetek Szövetsége ugyanakkor nem tiltotta be a háború jogintézményét. Az egyezségokmány 12. cikke megengedte a háború indítását, ha az államok közötti vitában a békés vitarendezésre tett kísérlet eredménytelenül zárult, vagyis választott bíróság vagy a Nemzetek Szövetségének Tanácsa döntést hozott, de azt a felek valamelyike nem fogadta el. Ebben az esetben a határozat vagy döntés megszületése után három hónap elteltével bármelyik állam hadat üzenhetett.¹⁷

Mindemellett azonban a nemzetközi közösség számos fórumon nemzetközi bűncselekménynek nyilvánította az agresszív háború indítását. Már a Nemzetek Szövetsége által 1923-ban kidolgozott kölcsönös segítségnyújtási szerződés tervezetének 1. cikke leszögezte, hogy „az agresszív háború nemzetközi bűncselekmény”.¹⁸ Hasonlóképpen az 1924. évi genfi jegyzőkönyv a nemzetközi viták békés rendezéséről kijelentette preambulumban, hogy az agresszív háború a nemzetközi közösség tagjai közötti szolidaritás megsértése és nemzetközi bűncselekmény.¹⁹ A kölcsönös segítségnyújtási szerződést azonban nem fogadta el a Nemzetek Szövetsége, a genfi jegyzőkönyvet pedig aláírta ugyan 19 állam, de nem lépett hatályba. Explicit utalást tartalmazott továbbá az agresszió fogalmára az 1925. december 1-jén elfogadott kölcsönös garanciális szerződés Németország, Belgium, Franciaország, Nagy-Britannia és Olaszország között, amelynek 2. cikk 1. bekezdése garantálta az önvédelemhez való jogot „nem provokált agressziós cselekmény” esetén.²⁰ Nemzetközi szerződések mellett a Nemzetek Szövetsége 1927-ben tartott 8. közgyűlésén a tag-

¹⁷ 1921. évi XXXIII. tc. az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlóven Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákiával 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becékkelyezéséről.

¹⁸ „Records of the Fourth Assembly, Minutes of the Third Committee” *League of Nations Official Journal Special Supplement* 1923/16, 203.

¹⁹ *League of Nations, Protocol for the Pacific Settlement of International Disputes*, 2 October 1924. A jegyzőkönyv 10. cikke emellett hangsúlyozta, hogy minden állam, amely a Nemzetek Szövetségének egyezségokmányával vagy a jegyzőkönyvvel ellentétesen háborút indít, agresszornak minősül.

²⁰ Lásd HALMOSY (8. l.) 236.

államok – köztük Németország – egyhangúan kinyilvánították, hogy az agresszív háború nemzetközi bűntett.²¹

Jóllehet az addigi nemzetközi dokumentumok jelentős erőfeszítést tettek a háborús erőszak korlátok közé szorítására, a háború jogintézményének legalitását nem kérdőjelezték meg. 1928-ban azonban a Kellogg–Briand-paktum a történelem során elsőként ítélte el a háború alkalmazását, és kijelentette, hogy a szerződést ratifikáló felek lemondanak egymás közötti viszonyaikban a háborúról mint „a nemzeti politika eszközéről”, és vitáik békés rendezésére törekednek.²² Ez a szerződés sem minősítette azonban jogellenesnek az erőszak valamennyi formáját: továbbra is jogszerűen lehetett alkalmazni háborúnak nem minősülő, kényszerrel végrehajtott vitarendezési módokat, és elméletileg nem volt tilos a háborút a nemzetközi politika eszközeként sem használni, például jogsértések megtorlására vagy humanitárius okokból.²³ Ráadásul a szerződő felek a szerződés megszegéséhez nem fűztek semmilyen szankciót, így büntetőjogi konzekvenciákat sem. Mindennek ellenére azonban az egyezmény – és az a számos kétoldalú szerződés, amelyekben a szerződő államok lemondtak az agresszióról – jelentős lépés volt az államközi erőszak teljes betiltása felé, hiszen az akkor létező 67 államból 63 ratifikálta, beleértve az összes nagyhatalmat.²⁴

A fentiekből megállapítható, hogy bár az agresszió jogellenességének koncepciója egyre szélesebb körben elfogadottá vált, a nemzetközi közösség visszariadt a háború kriminalizálásától. Egyetlen országban merült fel ez valódi doktrinális igényként, mégpedig a Szovjetunióban. A Szovjetunió az 1930-as évektől jelentős diplomáciai erőfeszítéseket tett az agresszió fogalmának definiálására és annak kezdeményezésére. 1933. július 3-án és 4-én elfogadtak két, az agresszió fogalmáról szóló azonos tartalmú egyezményt, amelyek 2. cikke megállapította:

Nemzetközi konfliktusban, a vitában érintett felek között hatályban lévő egyezmények megfelelően, azt az Államot kell agresszornak tekinteni, amelyik elsőként követi el az alábbi cselekmények bármelyikét:

- (1) Hadüzenet egy másik Államnak;
- (2) Ha egy Állam fegyveres erői inváziót hajtanak végre egy másik Állam területe ellen hadüzenettel vagy anélkül;
- (3) Más Állam területének, hajóinak vagy légi járműveinek megtámadása hadüzenettel vagy anélkül szárazföldi, légi vagy tengeri erőkkal;
- (4) Más Állam partvidékének vagy kikötőinek tengeri blokád alá vétele;

²¹ Mindemellett 1928-ban a 6. Pán-Amerikai Kongresszus is elfogadott egy ugyanilyen tartalmú határozatot.

²² 1929. évi XXXVII. tv. a háború igénybevételéről való lemondás tárgyában Párisban 1928. évi augusztus hó 27-én kötött nemzetközi szerződés becikkelyezéséről.

²³ Hans WEHBERG: *The Outlawry of War* (Washington: Carnegie Endowment for International Peace 1931) 88.

²⁴ A négy kimaradó állam, Bolívia, El Salvador, Uruguay és Argentína kölcsönös meg nem támadási egyezményt írtak alá. Lásd *The Anti-War Treaty of Non-Aggression and Conciliation*, 10 October 1933, USTS, 906.

(5) Támogatás nyújtása saját területén létrejött fegyveres bandáknak, amelyek más Állam területére betörték, vagy a megtámadott Állam kérésének figyelmen kívül hagyásával, saját területén az ilyen bandáknak nyújtott segítség vagy védelem megszüntetésére irányuló, hatalmában álló intézkedések végrehajtásának megtagadása.²⁵

A két egyezményt ugyan összesen csak 12 állam ratifikálta,²⁶ de jelentős hatást gyakorolt a második világháború után az ENSZ keretei között megalkotott agresszió-definícióra. A szovjet jogtudományban ezt követően hivatalos álláspontra emelkedett az agresszió kriminalizálásának gondolata. A vezető szovjet főideológus, akkori szovjet főügyész, Andrej Januarjevics Visinszkij már 1937-ben kijelentette, hogy „a büntetőjogot a béke őrévé kell tenni és mobilizálni a háború, valamint a háborús uszítók ellen”.²⁷ Ugyanebben az évben Visinszkij támogatásával Aron N. Trajnyin *Zasita mira i ugovnyij zakon* (A béke védelme és a büntetőjog) című könyvében amellet érvelt, hogy a béke elleni bűntettek megakadályozása érdekében nemzetközi egyezményt kellene létrehozni, amely büntetőjogi felelősséget teremtene a békét sértő számos elkövetési magatartás kapcsán, más államok megsértésétől egészen az agresszív háború indításáig.²⁸

Ez a megközelítés azonban nem gyakorolt hatást a nyugati jogtudományra egészen a második világháború végéig, amikor Trajnyin egy későbbi könyvét angolra fordították, és brit és amerikai kormányzati körökben a háborús bűnösök felelősségre vonásának potenciális dogmatikai megalapozásaként kezdték el kezelni.²⁹

4. AZ AGRESSZIÓ KRIMINALIZÁLÁSA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐ BÜNTETŐJOGI ELJÁRÁSOK SORÁN

A náciellenes nyugati koalíció, az Egyesült Nemzetek által felállított Háborús Bűnöket Vizsgáló Bizottság (*United Nations War Crimes Commission*, UNWCC) keretei között már 1943-tól vita folyt az államok képviselői között arról, hogy felelősségre vonhatók-e az agresszív háború elkövetői, a kérdésben azonban távolról

²⁵ *Convention for the Definition of Aggression*. Signed at London, July 3rd, 1933. League of Nations Treaty Series No. 3391, 1934, 69–77 és *Convention for the Definition of Aggression between Roumania, the Union of Soviet Socialist Republics, Czechoslovakia, Turkey and Yugoslavia*, Signed at London, July 4th, 1933, League of Nations Treaty Series No. 3414, 1934, 213–219. 1933. július 5-én emellett a Szovjetunió aláírt egy azonos szövegű kétoldalú megállapodást Litvániával is. *Convention between Lithuania and the Union of Soviet Socialist Republics for the Definition of Aggression*, Signed at London, July 5th, 1933, League of Nations Treaty Series No. 3405, 1934, 81–85.

²⁶ Az első egyezményt Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia, a Szovjetunió és Törökország ratifikálta. A második egyezményt Afganisztán, Észtország, Lengyelország, Lettország, Perzsia, Románia, a Szovjetunió és Törökország ratifikálta, Finnország pedig később csatlakozott.

²⁷ Aron Naumovich TRAININ: *Hitlerite Responsibility under Criminal Law* (London: Hutchinson 1944) 12.

²⁸ Michelle Jean PELLER: *The Extermination of Peaceful Soviet Citizens: Aaron Trainin and International Law* (PhD-disszertáció 2017) 90–95.

²⁹ TRAININ (27. l.).

sem volt egyetértés.³⁰ Annak ellenére, hogy a nemzetközi közvéleményben ekkorra már elfogadottá vált az a nézet, hogy az agresszív háború nemzetközi bűncselekménynek minősül,³¹ a nagyhatalmak többsége kezdetben még ellenezte az agresszió kriminalizálását, mert kétségesnek vélte jogi érvényességét, és tartottak attól, hogy saját jövőbeli politikai mozgásterüket is korlátozhatja.³²

Franklin Roosevelttel amerikai elnök végül 1945. január 3-án hagyta jóvá azt az amerikai hadügyminisztériumi javaslatot, hogy a német katonai és politikai vezető réteg ellen a béke elleni bűncselekmények miatt indítsanak büntetőeljárást, amivel véglegessé vált, hogy az agresszió koncepcióját a szövetségesek büntetőjogi normaként alkalmazzák.³³ A nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszéket (*International Military Tribunal*, IMT) létrehozó Londoni Karta 6. cikk a) pontja már az első és egyben legfontosabb nemzetközi bűncselekményként definiálta a béke elleni bűncselekmények kategóriáját. Eszerint béke elleni bűncselekménynek minősült „a nemzetközi szerződéseket, egyezményeket vagy garanciákat sértő agresszív háború tervezése, előkészítése, kezdeményezése vagy folytatása, illetve olyan közös tervben vagy összeesküvésben való részvétel, amely az előzőek megvalósítására jött létre”.³⁴

Tekintettel a béke elleni bűncselekmények kategóriájának kétséges nemzetközi szokásjogi megalapozottságára, a védelem elsősorban azt próbálta bizonyítani, hogy az agresszió a második világháború előtti időszakban nem minősült bűncselekménynek, míg az ügyészség azt állította, hogy a nemzetközi közösség már a két világháború közötti jogfejlődés során kriminalizálta a hódító háborút.³⁵ Jóllehet a béke

³⁰ SELLARS (11. lj.) 49–50. Az ENSZ Háborús Bűnöket Vizsgáló Bizottságáról lásd Dan PLESCH – Shanti SATTLER: „A New Paradigm of Customary International Criminal Law: The UN War Crimes Commission of 1943–1948 and Its Associated Courts and Tribunals” *Criminal Law Forum* 2014/1–2, 32.

³¹ Érdekes példája ennek a Superman képregény 1940. február 27-én megjelent különszáma, amelyben Superman azért, hogy véget vessen a második világháborúnak, elragadja először Hitlert Berlinből, majd Sztálint Moszkvából, és a Nemzetek Szövetségének genfi székhelyére viszi őket, ahol egy nemzetközi bíróság a legfőbb nemzetközi bűncselekmény, agresszív háború indítása miatt ítéli el őket. Lásd Ian GORDON: „The Moral World of Superman and the American War in Vietnam” *Journal of Graphic Novels and Comic* 2015/2, 173.

³² William A. SCHABAS: „Origins of Criminalization of Aggression: How Crimes Against Peace the »Supreme International Crime«” in Mauro POLITI – Giuseppe NESI (szerk.): *The International Criminal Court and the Crime of Aggression* (Aldershot: Ashgate 2004) 31. Az UNWCC-n belül Csehszlovákia volt a kriminalizálásért küzdő frakció vezetője Ausztrália, Kína, Új-Zéland és Lengyelország támogatásával, míg az USA, Franciaország, Nagy-Britannia, Hollandia és Görögország ellenezte azt. A csehszlovák delegáció vezetője, Bohumil Ecer elsősorban Trajnyin könyvére támaszkodott, amelyet megküldött a delegáció tagjainak. Lásd Jonathan A. BUSH: „»The Supreme... Crime« and Its Origins: The Lost Legislative History of the Crime of Aggressive War” *Columbia Law Review* 2002/8, 2355.

³³ Az amerikai adminisztráción belüli megosztottságot a kérdésben jól mutatja, hogy Henry Stimson hadügyminiszter még ekkor is úgy vélte, hogy a javaslat „kissé megelőzi a nemzetközi gondolkodás fejlődését”. Bradley F. SMITH: *The American Road to Nuremberg: the Documentary Record 1944–1945* (Stanford: Hoover Institution Press 1982) 92.

³⁴ „Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis” *American Journal of International Law* 1945/4, 257. Az agresszió bűncselekményének központi szerepét jól mutatja, hogy az összes többi bűncselekmény megállapításának előfeltétele volt a háborúval fennálló kapcsolat.

³⁵ A brit főügyész, Hartley Shawcross ennek megfelelően már a tárgyalás kezdetén hangsúlyozta, hogy az agresszív háború a Briand–Kellogg-paktum következtében „illegálissá és bűncselekmény-

elleni bűncselekményekkel kapcsolatos alapvető kérdéseket – különösen azt, hogy mi minősül agresszív háborúnak – az alapokmány nem válaszolta meg, a nürnbergi törvényszék ítéletében megállapította, hogy a náci Németország 11 európai ország ellen viselt agresszív háborút vagy követett el agressziós cselekményt, és 12 vádlottat béke elleni bűncselekmények elkövetése miatt ítélte el.³⁶

Az IMT ítéletében igyekezett bebizonyítani, hogy 1939-re az agresszió bűncselekménye már szokásjogi státuszt nyert, ennek érdekében elsősorban a Kellogg–Briand-paktumra és a két világháború közötti különböző dokumentumokra hivatkozott. A törvényszék leszögezte, hogy „a háború mint nemzeti politika ünnepélyes megtagadása elengedhetetlenül magában foglalja azt a feltételezést, hogy az ilyen háború a nemzetközi joggal ellentétes, és azok, akik ilyen háborút terveznek és viselnek annak minden elkerülhetetlen és szörnyű következményével, azok ezzel bűncselekményt követnek el”.³⁷ A nürnbergi törvényszék kiemelte, hogy a háború kriminalizálása elsődleges fontosságú a nemzetközi közösség számára, mivel

[a] háború alapvetően gonosz dolog. Következményei nem korlátozódnak pusztán a hadviselő államokra, hanem az egész világot sújtják. Az agresszív háború indítása tehát nem pusztán nemzetközi bűncselekmény, hanem a legfőbb nemzetközi bűncselekmény, amely abban különbözik más háborús bűncselekményektől, hogy magába foglalja valamennyi gonoszságát.³⁸

Mivel a Londoni Karta nem definiálta pontosan az agresszív háború fogalmát, így azt a bírának kellett volna megállapítaniuk, az ítélet azonban szintén nem próbálta meghatározni a koncepciót. Ez azért volt lehetséges, mert a Harmadik Birodalom háborús törekvéseinek központjában egyértelműen és Németország által is bevallottan a német „*Lebensraum*” bővítése állt, vagyis területi hódítás, ami kétséget kizáróan agresszióként minősült. Az egyes háborús szituációkkal kapcsolatos bírósági megállapítások elemzéséből ugyanakkor megállapítható, hogy a törvényszék szerint mindenképpen az agresszív háború fogalmi körébe tartoznak a következők:

1. más állam területének meghódítása vagy megszállása érdekében indított háború;
2. egy másik ország agressziós törekvéseinek támogatására indított háború;
3. agresszió áldozata számára biztosított segítség megtagadása érdekében indított háború.³⁹

A nürnbergi törvényszék joggyakorlata a béke elleni bűncselekmények személyi alkalmazási körével kapcsolatban szintén nem volt egyértelmű. Jóllehet elsősorban

nyé vált”. International Military Tribunal: *Trials of Major War Criminals before the International Military Tribunals: Proceedings, 14 November 1945 to 1 October 1946*. Vol. III. (International Military Tribunal, Nuremberg 1948) 103.

³⁶ A törvényszék Ausztria és Csehszlovákia annektálásával kapcsolatban használja az agressziós cselekmény (*act of aggression*) kifejezést.

³⁷ „International Military Tribunal (Nuremberg) Judgment and Sentences” *American Journal of International Law* 1947/41, 218.

³⁸ International Military Tribunal, Nuremberg Vol. XXII. 421.

³⁹ Carrie McDougall: *The Crime of Aggression under the Rome Statute of the International Criminal Court* (Cambridge: Cambridge University Press 2013) 139.

egyértelműen a német politikai és katonai vezetőkkel kapcsolatban tartotta alkalmazhatónak a tényállást, de nem határozta meg, hogy pontosan milyen fokú részvétel szükséges a felelősségre vonáshoz, és utalt arra, hogy olyan személyek is felelősségre vonhatók az agresszív háborúval összefüggésben, akik formálisan nem voltak az állami szervezetrendszer részei.⁴⁰

Az IMT ítéletéből lesűrhető, hogy azoknak a vádlottaknak állapította meg a felelősségét béke elleni bűncselekmények elkövetésében, akik vagy közvetlenül részt vettek az agresszió elkövetésére irányuló összeesküvésben, vagy akik tudtak az összeesküvésről és tudatosan részt vettek annak elősegítésében.⁴¹ Így például a törvényszék felmentette a béke elleni bűncselekmények vádja alól Hjalmar Schachtot, aki 1933 és 1939 között gazdasági miniszterként és a jegybank vezetőjeként részt vett Németország újbóli felfegyverzésében. Az ítélet hangsúlyozta, hogy a bűnösség megállapításához bizonyítani kellett volna azt is, hogy Schacht tudott arról, hogy a fegyverkezés részét képezi a hódító háború megvalósítására irányuló tervnek.⁴² Az IMT joggyakorlata alapján tehát úgy tűnik, hogy a bűnösség megállapításához a bírák elengedhetetlennek tartották azt, hogy a vádlott egyrészt tudomással bírjon az agresszív háború tervéről, és megfelelő pozícióval vagy befolyással rendelkezzen ahhoz, hogy elő tudja azt segíteni, akár formális pozíciótól vagy rangtól is függetlenül.⁴³

A német háborús főbűnösök elleni eljárással párhuzamosan a Szövetséges Ellenőrző Tanács által 1945. december 20-án kiadott 10. számú tanácsi rendelet felhatalmazta a megszálló hatalmak katonai bíróságait a háborús bűnösök felelősségre vonására. A rendelet megismételte a Londoni Karta definícióját a béke elleni bűncselekményekről, egy fontos módosítással: kibővítette a tényállások körét az invázió fogalmával. A 10. számú rendelet ugyanakkor nem határozta meg, hogy miben különbözik az invázió az agresszív háború fogalmától. Valószínűleg ez a módosítás azt a feltételezett hiányosságot igyekezett kiküszöbölni a Londoni Kartában, hogy a megtámadott állam ellenállásának hiányában a bírák nem minősítették agresszív háborúnak Ausztria és Csehország meghódítását.⁴⁴ Ennek megfelelően a US v. Weizsäcker (minisztériumok) ügyben már az amerikai katonai bíróság kimondta: attól még, hogy bizonyos esetekben az óriási katonai erőfölény miatt a megtámadott állam nem képes védekezni, az invázió „agresszió és béke elleni bűncselekmény”,

⁴⁰ Az ítélet hangsúlyozza, hogy Hitler nem tudott volna egyedül hódító háborút viselni, ehhez szükség volt államférfiak, katonai vezetők, diplomaták és üzletemberek közreműködésére is. International Military Tribunal (38. lj.) 223.

⁴¹ Kevin J. HELLER: „Retreat from Nuremberg: The Leadership Requirement in the Crime of Aggression” *European Journal of International Law* 2007/8, 482.

⁴² International Military Tribunal (38. lj.) 135–136. Hasonlóképpen a törvényszék felmentette Karl Dönitz, a haditengerészet főparancsnokát a háborút megelőző német tengeralattjáró-program elindításával és felügyeletével kapcsolatban, mivel nem volt bizonyíték arra, hogy tudomása lehetett a hódító háborúval kapcsolatos összeesküvésről. *Uo.* 137.

⁴³ Lásd pl. *US v. von Leeb et al.*, Military Tribunal XII, 11 Trials of War Criminals Before the Nuernberg Military Tribunals Under Control Council Law No. 10 (1950) 488.

⁴⁴ Roger S. CLARK: „Nuremberg and the Crime against Peace” *Washington University Global Studies Law Review* 2007/3, 536–537.

és a vádlottak felelősségre vonhatók az Ausztria és Csehszág meghódításában való részvétel miatt.⁴⁵

Az 1946-ban Douglas McArthur tábornok, a szövetséges erők távol-keleti főparancsnoka rendelete alapján tokiói székhellyel felállított Távol-keleti Nemzetközi Katonai Törvényszék (*International Military Tribunal for the Far East*, IMTFE), amelynek feladata a 28 legfőbb japán háborús bűnös felelősségre vonása volt, alapokmányának 5. cikk a) bekezdésében a Londoni Kartával szó szerint megegyezően szabályozta a béke elleni bűncselekményeket. Az IMTFE ítéletében elfogadta a nürnbergi törvényszék érvelését az agresszív háború szokásjogi státuszáról,⁴⁶ és a japán háborús cselekményeket provokáció nélküli, területszerzési vágy által motivált agressciónak nyilvánította.⁴⁷ Az ítélettel szemben azonban éles kritikát fogalmazott meg az indiai bíró, Radhabinod Pal. Véleménye szerint a béke elleni bűncselekmények kategóriája a nürnbergi törvényszék létrehozásáig nem létezett a nemzetközi jogban. Pal bíró szarkasztikus végkövetkeztetése szerint „[a]mikor a nemzetek magatartását jogi értékelés alá vonják, talán arra juthatunk, hogy kizárólag az elvesztett háború bűncselekmény”.⁴⁸

A korabeli szakirodalomban többen osztották ugyanezt a véleményt. George A. Finch például közvetlenül a második világháború után megfogalmazott éles kritikájában rámutatott arra, hogy a nemzetközi közösség egészen 1939. szeptember 1-jéig nem tekintette bűncselekménynek a német hódításokat, sőt a nyugati nagyhatalmak elfogadták Ausztria annektálását és Csehszlovákia leigázását is. A győztes hatalmak közül ráadásul a Szovjetunió maga is több hódító háborút indított, például éppen Lengyelországgal szemben.⁴⁹

Ennek ellenére a második világháborút követően a béke elleni bűncselekmények kategóriája általánosan elfogadott vált, és az ENSZ Közgyűlése a nürnbergi törvényszék statútumában elismert más normákkal együtt a nemzetközi jog részének nyilvánította.⁵⁰ Az agresszív háború bűncselekménye a háborús bűnösök elleni nemzeti eljárások során is megjelent, Magyarországon például a *népbíráskodásról szóló 81/1945. (II. 5.) ME rendelet* háborús bűnnek nyilvánította azt.⁵¹ Ezt a kategóri-

⁴⁵ *US v Weizsäcker et al.*, Military Tribunal XII, 14 Trials of War Criminals Before the Nuernberg Military Tribunals Under Control Council Law No. 10 (1950) 331.

⁴⁶ Neil BOISTER – Robert CRYER (szerk.): *Documents on the Tokyo War Crimes Tribunal: Charter, Indictment and Judgments* (Oxford: Oxford University Press 2008) 527.

⁴⁷ Lásd Neil BOISTER – Robert CRYER: *The Tokyo International Military Tribunal: A Reappraisal* (Oxford: Oxford University Press 2008) 121. Az IMTFE ugyanakkor a nürnbergi törvényszékkel ellentétben egy esetben limitált fegyveres összecsapást is béke elleni bűncselekménynek nyilvánított. A tokiói törvényszék szerint az 1938. július 29. és 1938. augusztus 1. között a közép-ázsiai Haszan-tó környékén lezajlott japán–szovjet konfliktus is agresszív háborúnak minősült, mivel Japán célja a Szovjetunió erejének felmérése volt későbbi hódító háború érdekében. BOISTER–CRYER (szerk.) (46. lj.) 456.

⁴⁸ BOISTER–CRYER (szerk.) (47. lj.) 121.

⁴⁹ George A. FINCH: „The Nuremberg Trial and International Law” *American Journal of International Law* 1947/1, 26–28.

⁵⁰ 95 (I). *Affirmation of the Principles of International Law recognized by the Charter of the Nurnberg Tribunal*. U.N. Doc. A/Res/1/95.

⁵¹ *81/1945. (II. 5.) ME rendelet a népbíráskodásról*. A rendelet 11. cikke szerint „[h]áborús bűnös az: 1. aki az 1939. évi háborúnak Magyarországra való kiterjedését, vagy Magyarországnak a háborúba

át a népbírószági eljárás során egyértelműen a nemzetközi jog részének tekintették, amit jól mutat az, hogy Bárdossy László volt külügyminiszter, majd miniszterelnök pere során az ügyész megkérdezte a vádlottat, tudja-e, hogy az agresszió nemzetközi bűncselekménynek minősül.⁵² A Budapesti Népbírószág (Néptörvényszék) pedig 1945. november 2-i ítéletében Robert H. Jackson nürnbergi főügyész jelentésére támaszkodva a két világháború közötti időszakban született nemzetközi dokumentumok alapján kijelentette, hogy az agresszív háború nemzetközi kriminalizálása megtörtént a második világháború előtt.⁵³

Összességében megállapítható: annak ellenére, hogy a nemzetközi szokásjog kialakulásának formális szabályai alapján nem valószínű, hogy az agresszív háború valóban nemzetközi bűncselekménnyé vált volna a Londoni Karta elfogadása előtt, a nürnbergi törvényszék ítélete után a nemzetközi közösség elfogadta azt. Továbbra sem lehetett azonban egyértelműen megállapítani, hogy pontosan mi tartozik a béke elleni bűncselekmények fogalmi körébe a hódító háborún kívül.

5. AZ ÁLLAMOK KÖZÖTTI FEGYVERES ERŐSZAK NEMZETKÖZI JOGI SZABÁLYOZÁSA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

5.1. AZ ERŐSZAK TILALMA AZ ENSZ ALAPOKMÁNYÁBAN. FOGALMI KÁOSZ ÉS TARTALMI HOMÁLY

1945 után az államközi erőszak nemzetközi jogi szabályozása alapjaiban megváltozott. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének – ahogy azt az ENSZ Alapokmány preambulumában is tükrözi – elsődleges célkitűzése volt a jövő nemzedékeinek megvédése a „háború borzalmaitól”, ezért az államok közötti erőszakot szigorú korlátok közé kívánta szorítani. Ennek megfelelően más ENSZ-alapelvek között az Alapokmány 2. cikk 4. bekezdése leszögezi:

mind fokozottabb mértékben történt belesodródását vezető állásban kifejtett tevékenységével vagy magatartásával elősegítette, vagy azt megakadályozni nem törekedett, bár erre vezető közhivatali állásánál, politikai, közgazdasági, közéleti szerepénél fogva módja lett volna, 2. aki, mint a kormány, országgyűlés tagja, vagy mint vezető állást betöltő közalkalmazott, kezdeményezője, vagy, bár a következményeket előre láthatta, részese volt olyan határozat hozatalának, amely a magyar népet az 1939. évben kitört világháborúba sodorta, 3. aki a fegyverszünet megkötését erőszakkal vagy befolyásának kihasználásával megakadályozni igyekezett.”

⁵² PRITZ Pál (szerk.): *Bárdossy László a népbírószág előtt* (Budapest: Maecenas 1991) 147. Bárdossy László ezt egyébként tagadta, és többek között a Briand–Kellogg-paktumhoz fűzött fenntartásokkal próbálta igazolni, hogy a nemzetközi jogban nem létezett a második világháború előtti időszakban ilyen szabály. Uo. 147–150.

⁵³ PRITZ (szerk.) (52. lj.) 287–289. Az agresszió bűncselekményéről a népbírószági eljárások során részletesebben lásd Tamás HOFFMANN: „Post-Second World War Hungarian Criminal Justice and International Law – The Legacy of the People’s Tribunals” in Morten BERGSMO – CHEAH WUI LING – Yi Ping (szerk.): *The Historical Origins of International Criminal Law Vol. II.* (Brussels: Torkel Opsahl 2014) 749–755.

A szervezet összes tagjainak nemzetközi érintkezéseik során más állam területi épsége vagy politikai függetlensége ellen irányuló vagy az ENSZ céljaival össze nem férő bármely más módon megnyilvánuló erőszakkal való fenyegetéstől vagy erőszak alkalmazásától tartózkodniuk kell.⁵⁴

Ez a megfogalmazás az államközi fegyveres erőszak valamennyi formáját kivétel nélkül jogellenesnek nyilvánította, tehát eltörölte mind a háború, mind a kényszerrel végrehajtott vitarendezési módok jogintézményét.⁵⁵ Jóllehet a szakirodalomban felmerült, hogy a kvalifikációnak tekinthető „területi épség”, „politikai függetlenség”, illetve „az ENSZ céljaival össze nem férő erőszak” kitételek lehetővé tehetnék az olyan erőszak alkalmazását, amely – mint például az emberi jogsértések megszüntetésére irányuló humanitárius intervenció – látszólag nem ütközik ezekbe a feltételekbe,⁵⁶ ez a nézet nem elfogadható. Az Alapokmány előkészítő munkálatai egyértelműen mutatják, hogy az eredeti szövegtervezetben nem szerepelt a „területi épség” és a „politikai függetlenség”, ezek a kitételek csak kisebb – elsődlegesen latin-amerikai – államok nyomására kerültek be a szövegbe, amelyek további garanciát akartak arra, hogy a szabályozás minden eshetőségre kiterjedő legyen.⁵⁷ Az ENSZ céljaira való hivatkozás pedig arra irányult, hogy lehetőséget biztosítson a Biztonsági Tanács (BT) által szankcionált katonai beavatkozások lefolytatására. Ezek az utalások tehát az erőszak tilalmának kiterjesztésére, nem pedig korlátozására szolgáltak.⁵⁸

Az ENSZ Alapokmány ugyanakkor különböző fogalmakat használ az erőszak jellemzésére, amelyek feltehetően különböző mértékű erőszakra utalnak. Így a 2. cikk 4. bekezdésében megfogalmazott általános erőszakfogalom mellett az Egyesült Nemzetek céljai között szerepel az 1. cikk 1. bekezdésében az a követelmény is, hogy a tagállamok „hathatós együttes intézkedéseket tegyen[ek] a békét fenyegető cselekmények megelőzésére, az agressziós cselekményeknek⁵⁹ vagy a béke más módon

⁵⁴ 1956. évi I. tv. az Egyesült Nemzetek Alapokmányának törvénybe iktatásáról.

⁵⁵ A brazil delegáció a San Franciscó-i konferencián azt állította, hogy az erőszak fogalmi körébe a gazdasági erőszak is beletartozik, de ezt a részt vevő államok elutasították. Lásd Albrecht RANDELZHOFFER – Oliver DÖRR: „Art. 2 (4)” in Bruno SIMMA et al. (szerk.): *The Charter of the United Nations* (Oxford: Oxford University Press 2012) 218.

⁵⁶ Az Egyesült Királyság már a Corfu Channel-ügyben arra hivatkozott, hogy hadihajói behatolása albán vizekre bizonyítékok gyűjtése céljából nem sértette Albánia területi integritását vagy politikai függetlenségét, de a Nemzetközi Bíróság egyértelműen elutasította ezt az érvelést, hangsúlyozva, hogy egy ilyen megközelítés visszaélésekhez vezetne és kiszolgáltatná a gyengébb országokat az erősebb államok önkényének. *Corfu Channel (UK v Albania)*, I.C.J. Reports (1949) 34.

⁵⁷ Leland M. GOODRICH – Edvard HAMBRO: *Charter of the United Nations – Commentary and Documents* (London: Stevens & Sons 1949) 571.

⁵⁸ A San Franciscó-i konferencia során az amerikai küldött leszögezte: a kodifikátorok célja az volt, hogy az erőszak tilalmát a lehető legszélesebb módon rögzítsék, és ezek a kitételek pont a lehetséges kiskapuk bezárására szolgáltak. Lásd Ian BROWNLIE: „The Use of Force in Self-Defense” *British Year Book of International Law* 1961, 236.

⁵⁹ Az ENSZ Alapokmány hivatalos magyar fordításában szereplő támadó cselekmény kifejezés téves magyar fordítás. Az eredeti angol szövegben „acts of aggression” szerepel, a francia változatban pedig „aggression armée”. A tanulmány során ennek megfelelően mindig az agressziós cselekmény kifejezést használom helyette.

történő megbontásának elnyomására”. Ennek megfelelően a Biztonsági Tanácsnak joga van a 39. cikk értelmében arra, hogy megállapítsa „a béke bárminő veszélyeztetésének vagy megszegésének vagy bárminő agressziós cselekmény fennforgását”. Az Alapokmány szövege tehát különbséget tesz erőszak, fegyveres támadás, illetve az agresszió között,⁶⁰ azok fogalmi kereteit viszont nem definiálja, így pusztán az Alapokmány szövege alapján nem állapítható meg a köztük fennálló viszony.

5.2. AZ ÖNVÉDELEM JOGA MINT AZ ERŐSZAK TILALMA ALÓLI KIVÉTEL

Az ENSZ Alapokmány szövege mindössze két esetben biztosít lehetőséget erőszak alkalmazására: az önvédelem jogának gyakorlásakor és a Biztonsági Tanácsnak az Alapokmány VII. fejezete alapján meghozott előzetes felhatalmazásával.⁶¹ Az ENSZ Alapokmány 51. cikke a következőképpen szabályozza az önvédelem jogát:

A jelen Alapokmány egyetlen rendelkezése sem érinti az Egyesült Nemzetek bármely tagja ellen irányuló fegyveres támadás esetén az egyéni vagy kollektív önvédelem természetes jogát mindaddig, amíg a Biztonsági Tanács a nemzetközi béke és biztonság fenntartására szükséges intézkedéseket meg nem tette. Az önvédelem jogának eme gyakorlásában a tagok által foganatosított intézkedéseket azonnal jelenteni kell a Biztonsági Tanácsnak, és semmilyen módon nem befolyásolhatják a Biztonsági Tanács tekintélyét és felelősségét a jelen okmány alapján, hogy bármikor megtegye az általa szükségesnek tartott intézkedéseket, hogy megőrizze vagy helyreállítsa a nemzetközi békét és biztonságot.

Látszólagos egyértelműsége ellenére ez a rendelkezés ellentmondó értelmezésekre nyit lehetőséget, mivel nem definiálja a fegyveres támadás fogalmát, nem rendelkezik az önvédelem gyakorlásának pontos módjáról, továbbá nem ad egyértelmű választ az olyan ellentmondásos kérdésekre sem, mint az ún. megelőző, vagyis a fegyveres támadás bekövetkezése előtt gyakorolt önvédelem lehetősége, az állam állampolgárai ellen irányuló támadás esetén gyakorolt önvédelem és a nem állami szereplők elleni önvédelem. A nemzetközi jogirodalomban éles szembenállás figyelhető meg ezekben a kérdésekben, különösen az angolszász nemzetközi jogi doktrína képviselői és a kontinentális jogtudósok között. Míg az előbbiektől általában az önvé-

⁶⁰ Sőt, az Alapokmány preambuluma még a háború borzalmaira is utal, ami elméletileg még a háború mára már *desuetudo*-ba került jogintézményét is felidézi.

⁶¹ Az ENSZ Alapokmány látszólag megenged egy harmadik kivételt is. A 107. cikk szerint „[a] jelen Alapokmány egyetlen rendelkezése sem érinti vagy tiltja azokat a műveleteket, amelyeket az ilyen műveletekért felelős Kormányok a második világháborúban a jelen Alapokmány bármely aláírójával hadban álló valamely Állam ellen a háború folyományaként foganatosítottak vagy engedélyeztek”. Az ilyen ún. ellenséges államok elleni intézkedéseket azonban soha nem alkalmazták, mára pedig már ez a rendelkezés végképp elavulttá vált. Michael Wood: „United Nations Charter, Enemy States Clauses” *The Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (Oxford: Oxford University Press 2008) *bit.ly/2P8OUrK*.

delem jogának széles értelmezése mellett állnak ki,⁶² addig a kontinentális megközelítés az erőszak tilalmának szűk, minél kevesebb kivételt engedő értelmezése mellett tör lándzsát.⁶³

5.2.1. A FEGYVERES TÁMADÁS FOGALMA

Az Alapokmány 51. cikke nem határozza meg pontosan a fegyveres támadás fogalmát,⁶⁴ amely pedig az önvédelem gyakorlásának *sine qua non*ja, de a Nemzetközi Bíróság a Nicaragua-ügyben kinyilvánította, hogy a 2. cikk 4. bekezdésében megfogalmazott általános erőszaktilalom szélesebb körű, mint a fegyveres támadás fogalma. Így viszont egyszerű határc incidensek nem minősülhetnek fegyveres támadásnak, annak ugyanis a bíróság álláspontja szerint csak súlyos, megfelelő fokú és hatású (*scale and effects*) fegyveres erőszak tekinthető.⁶⁵

A 2. cikk 4. bekezdés és az 51. cikk alkalmazási körének eltérése azzal a látszólag furcsa következménnyel jár, hogy egy ország területéről akár sorozatosan is el lehet követni erőszakos cselekményeket egy másik állam ellen, de a sérelmet szenvedett ország nem alkalmazhat önvédelmet, ha a támadások önmagukban nem olyan súlyúak, hogy elérjék a fegyveres támadás küszöbét. Az „események felhalmozódása” (*accumulation of events*) elmélet szerint azonban amennyiben ugyanabból a forrásból sorozatosan kisebb volumenű támadások érnek egy országot, akkor a támadásokat egységesen lehet szemlélni, és így együttes súlyuk már elérhet egy olyan szintet, amely ellen önvédelmet lehet gyakorolni.⁶⁶ A Nemzetközi Bíróság ugyan kifejezetten soha nem fogadta el ezt az értelmezést, de ismételtlen utalt ennek lehetőségére.⁶⁷

5.2.2. AZ ÖNVÉDELEM ALKALMAZÁSÁNAK KÖRÜLMÉNYEI

Az önvédelem alkalmazásával kapcsolatban is számos kérdés merül fel: mivel az Alapokmány egyáltalán nem ad indikációt az önvédelmi cselekmények lefolytatásának módjáról, ezért azt a szokásjog alapján kell meghatározni. A Nemzetközi Bíróság

⁶² Jó példa erre a The Royal Institute of International Affairs által 2005-ben kiadott *The Chatham House Principles of International Law on the Use of Force by States In Self-Defence*, amely brit nemzetközi jogászok nézeteit összegzi és konzekvensen az önvédelem tág értelmezését propagálja, elfogadva pl. a megelőző önvédelem vagy a nem állami szereplők elleni önvédelem jogszerűségét. „The Chatham House Principles of International Law on the Use of Force in Self-Defence” *The International and Comparative Law Quarterly* 2006/4, 963–972.

⁶³ Tipikus példa erre Olivier CORTEN: *Le droit contre la guerre* (Paris: Pedone 2014). A kérdéskör dogmatikai elemzéséhez lásd Olivier CORTEN: „The Controversies Over the Customary Prohibition on the Use of Force: A Methodological Debate” *European Journal of International Law* 2006/5, 803–822.

⁶⁴ Érdekes módon a francia hivatalos szöveg nem is fegyveres támadásként (*attaque armée*), hanem fegyveres agresszióként (*agression armée*) definiálja.

⁶⁵ *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua* (Nicaragua v. USA), Merits, I.C.J. Reports (1986) (Nicaragua-ügy) 195. és 210. bek.

⁶⁶ David W. BOWETT: „Reprisals Involving Recourse to Armed Force” *American Journal of International Law* 1972/1, 5.

⁶⁷ Lásd Nicaragua-ügy (65. lj.) 231. bek. és *Case Concerning Oil Platforms* (Iran v USA), Merits, I.C.J. Reports (2003) 64. bek.

szerint az önvédelem gyakorlásának szükségesnek és arányosnak kell lennie,⁶⁸ a jogterületre jellemző módon azonban ezeknek az összetevőknek a pontos meghatározása sem kristálytisztá.

A szükségesség elve egyenesen következik az államok közötti jogviták békés úton történő megoldásának alapelveiből.⁶⁹ Ennek értelmében az önvédelem kizárólag fegyveres erőszak elhárítása érdekében alkalmazható, vagyis nem lehet megtorló vagy elrettentő célzatú, különben fegyveres megtorlásnak, represszáliának minősülhet, amely a nemzetközi jog szigorú tilalma alá esik.⁷⁰ A jogtudomány képviselőinek jelentős része emellett a szükségesség részének tekinti az azonnaliság követelményét is, vagyis azt az elvárást, hogy a megtámadott állam a támadást követő lehető legrövidebb időn belül cselekedjen, hiszen a túlzottan kései reakció legvalószínűbb magyarázata az, hogy az erőszak alkalmazására már nem volt szükség.⁷¹

A szükségesség elvéhez szorosan kapcsolódik az arányosság követelménye. Ennek értelmében az önvédelem nem lehet megtorló vagy büntető jellegű, a célja a támadás megállítása és visszaverése kell legyen. A szakirodalom azonban nem egységes abban, hogy pontosan mivel szemben kell az önvédelmi cselekmény arányosságát megállapítani, bár az egyértelmű, hogy a támadás egészéhez kell viszonyítani az önvédelem során alkalmazott erőszakot.⁷²

A kvantitatív álláspont szerint az elhárító cselekményt az elszenvedett támadáshoz viszonyítva kell végrehajtani, tehát a támadás során használt támadóeszközök és a támadás által okozott kár mértéke alapvetően meghatározza az elhárító cselekmény során alkalmazott erőszak mértékét, bár ez természetesen nem jelenti azt, hogy az önvédelem gyakorlása során mechanisztikusan pontosan ugyanakkora erővel és ugyanolyan eszközökkel kellene eljárni.⁷³ A funkcionális megközelítés ugyanakkor azt hangsúlyozza, hogy a meghatározó szempont az a cél, hogy a támadást hatékonyan el lehessen hárítani, így az elhárító cselekmény akár jelentősen meg is haladhatja a támadást.⁷⁴ A funkcionális irányzaton belüli legszélsőségesebb nézet az arányosságot az államot fenyegető veszélyhez méri. Ez utóbbi álláspont jóval szélesebb körű katonai válaszlépéseket tart megengedhetőnek, mint az első, szűkebb

⁶⁸ Lásd Nicaragua-ügy (65. lj.) 176. bek.; *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons* (Advisory Opinion) I.C.J. Reports (1996) 46. bek.

⁶⁹ ENSZ Alapokmány 2. cikk 3. bek. Részletesen lásd Yoshifumi TANAKA: *The Peaceful Settlement of International Disputes* (Cambridge: Cambridge University Press 2018).

⁷⁰ Jean COMBACAU: „The Exception of Self-defence in UN Practice” in Antonio CASSESE (szerk.): *The Current Legal Regulation of the Use of Force* (Dordrecht: Martinus Nijhoff 1986) 27.

⁷¹ Lásd pl. James A. GREEN: „The Ratione Temporis Elements of Self-Defence” *Journal on the Use of Force and International Law* 2015/1, 108. Még Kajtár Gábor is, aki tagadja, hogy az azonnaliság követelménye a nemzetközi szokásjog része lenne, elismeri, hogy „[a]z időben korlátlanul gyakorolt önvédelmi jog azonban nem szükséges, és túllépve az önvédelem célján nemcsak szankcióként funkcionálna, hanem az általános erőszaktilalmat is teljesen kiüresítené”. KAJTÁR GÁBOR: *A nem állami szereplők elleni önvédelem a nemzetközi jogban* (Budapest: Eötvös 2015) 97.

⁷² *Case Concerning Oil Platforms* (67. lj.) 77. bek.

⁷³ Christine GRAY: *International Law and the Use of Force* (Oxford: Oxford University Press 2008) 150.

⁷⁴ A nemzetközi jogtudósok többsége ezt a megközelítést fogadja el. Lásd Tom RUVS: „Armed Attack” and Article 51 of the UN Charter: *Evolutions in Customary Law and Practice* (Cambridge: Cambridge University Press 2010) 112, 318. lj.

értelmezés.⁷⁵ Végül Dinstein extrém álláspontja szerint a második világháború előtti időszaknak megfelelően a háború szintjét elérő fegyveres konfliktus esetén, amikor a védekező államnak inváziót kell visszavernie, az önvédelem gyakorlása során nem kell tekintettel lenni az arányosság követelményére, ilyenkor akár az ellenfél haderejének teljes elpusztítása is megengedhető.⁷⁶

5.2.3. AZ ÖNVÉDELEM VITATOTT ESETEI

5.2.3.1. NEM ÁLLAMI SZEREPLŐKKEL SZEMBENI ÖNVÉDELEM

Önmagában az ENSZ Alapokmány szövege nem zárja ki a nem állami szereplők elleni önvédelem gyakorlását, hiszen az 51. cikk – a 2. cikk 4. bekezdésével ellentétben – csak fegyveres támadás megtörténtéhez köti az önvédelemhez való jogot, és nem írja elő, hogy a támadásnak feltétlenül államtól kell erednie. A rendszertani értelmezés szerint azonban mivel az Alapokmány államok közötti kapcsolatokat szabályoz, és az önvédelemhez való jog az Alapokmány 2. cikk 4. bekezdésében definiált államközi erőszaktilalom alóli kivétel, így az önvédelem joga is szükségképpen kizárólag állam részéről bekövetkezett fegyveres támadás esetén alkalmazható.⁷⁷

A hágai Nemzetközi Bíróság gyakorlata is ezt az értelmezést támasztja alá. A megszállt palesztin területeken felépített fallal kapcsolatos tanácsadó véleményében egy passzussal söpörte le azt az izraeli érvet, mely szerint a fal építése a palesztin területekről kiinduló terrorista cselekményekkel szembeni önvédelmi aktus volt, leszögezve, hogy az 51. cikkely hatálya az egyik államnak a másik állam elleni fegyveres támadásaira terjed ki.⁷⁸ A Kongó v. Uganda ügyben pedig nem tartotta szükségesnek a bíróság, hogy megvizsgálja azt az ugandai érvet, amely a kongói területre való behatolást a kongói területről érkező irreguláris fegyveres csoportok elleni önvédelemként igazolta,⁷⁹ azonban megállapította, hogy a kongói bázisú fegyveres milíciák tevékenysége nem tudható be a Kongói Demokratikus Köztársaságnak.⁸⁰

⁷⁵ David BOWETT: *Self-Defence in International Law* (Manchester: Manchester University Press 1958) 269; Christopher GREENWOOD: „Self-Defence and the Conduct of International Armed Conflict” in Yoram DINSTEIN (szerk.): *International Law at a Time of Perplexity: Essays in Honour of Shabtai Rosenne* (Dordrecht: Martinus Nijhoff 1989) 274. Köztes álláspontot képvisel, amely korlátozott konfliktus esetén a hatásra összpontosít, kiterjedtebb államközi összecsapás esetén pedig a veszélyt is figyelembe veszi David KRETZMER: „The Inherent Right to Self-Defence and Proportionality in Jus Ad Bellum” *European Journal of International Law* 2013/1, 267–279.

⁷⁶ Yoram DINSTEIN: *War, Aggression and Self-Defence* (Cambridge: Cambridge University Press 2017) 282–283.

⁷⁷ Antonio CASSESE: „The International Community’s »Legal« Response to Terrorism” *International and Comparative Law Quarterly* 1989/3, 596–597.

⁷⁸ *Legal Consequences of the Construction of Wall in the Occupied Palestinian Territories* (Advisory Opinion) I.C.J. Reports (2004) 139. bek. A bíróság több tagja ugyanakkor kifejezetten jelezte, hogy álláspontjuk szerint a nemzetközi jog elfogadja a nem állami csoportok elleni önvédelmet. Lásd Wall Advisory Opinion, Separate opinion of Judge Higgins, 34. bek.; Declaration of Judge Buergenthal, 6. bek.; Wall Advisory Opinion, Separate opinion of Judge Kooijmans, 35. bek.

⁷⁹ *Case Concerning Armed Activities on the Territory of the Congo* (Democratic Republic of Congo v. Uganda) I.C.J. Reports 2005 (Kongó-ügy) 147. bek.

⁸⁰ Kongó-ügy (79. lj.) 146. bek.

Ez egyértelműen arra utal, hogy a bíróság az önvédelem jogát kizárólag állami cselekményekkel szemben tartja alkalmazhatónak.⁸¹

A nem állami szereplőkkel szembeni önvédelem jogszerűségének támogatói ezzel ellentétben hangsúlyozzák, hogy a második világháború óta a nem állami szereplők egyre jelentősebb szerepet töltenek be a nemzetközi kapcsolatokban, és a 2001. szeptember 11-i események egyértelműen bebizonyították, hogy meghatározott körülmények között képesek akár az állam fegyveres erejéhez hasonló mértékű pusztításra is. A 2001-es terrorcselekmények utáni időszakban valóban több jel mutat arra, hogy a nemzetközi közösség egy része hajlandó feladni a tradicionális megközelítést. A Biztonsági Tanács 1368. és 1373. számú határozatában ismételten elismerte az Egyesült Államok jogát az önvédelemre,⁸² amit a nemzetközi jogászok egy része a nem állami szereplőkkel szembeni önvédelemhez való jog elismerésének tulajdonított.⁸³

Erre utal az is, hogy 2015. november 17-én Franciaország felhívta az Európai Unióról szóló szerződés 42. cikk 7. bekezdését a négy nappal korábbi, az Iszlám Állam terrorszervezetnek betudható párizsi terroristatámadást követően. Ez a cikk előírja, hogy „[a] tagállamok valamelyikének területe elleni fegyveres támadás esetén a többi tagállam – az Egyesült Nemzetek Alapokmányának 51. cikkével összhangban – köteles minden rendelkezésére álló segítséget és támogatást megadni ennek az államnak. Ez nem érinti az egyes tagállamok biztonság- és védelempolitikájának egyedi jellegét.” Mivel a normaszöveg explicit módon az ENSZ Alapokmány normatív keretrendszerébe helyezi és fegyveres támadás megtörténtétől teszi függővé a segítségnyújtási kötelezettséget, ezt nehéz lenne máshogy értelmezni, mint hogy Franciaország jogi álláspontja szerint nem állami szereplő – az Iszlám Állam – ellen is megilleti az önvédelemhez való jog. Mivel pedig az Európai Unió tagállamainak védelmi miniszterei egyhangúlag támogatásukról biztosították Franciaországot az Iszlám Állam elleni szíriai katonai akciók végrehajtására, feltételezhető, hogy a többi 27 EU-tagállam is hallgatólagosan elfogadta a nem állami szereplők elleni önvédelem jogszerűségét.⁸⁴

⁸¹ Mindezek ellenére a szakirodalomban található olyan vélemény, amely némiképp meglepő módon a bíróság ítéletéből azt a következtetést vonja le, hogy az implicite elismeri a nem állami csoportok elleni önvédelem jogszerűségét. Lásd Iris CANOR: „When Jus Ad Bellum Meets Jus In Bello: The Occupier’s Right to Self-Defence Against Terrorism Stemming from Occupied Territories” *Leiden Journal of International Law* 2006/1, 132.

⁸² S/RES/1368 (2001); S/RES/1373 (2001).

⁸³ Tarcisio GAZZINI: „The Rules on the Use of Force at the Beginning of the XXI Century” *Journal of Conflict and Security Law* 2006/3. 332. Korábbi BT határozatok is aposztrofálták már nem állami szereplő által végrehajtott fegyveres akciót fegyveres támadásként. Így 1957-ben a BT 441-es határozatában aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy „súlyos helyzet alakult ki a Kongói Demokratikus Köztársaságban, miután fegyveres támadásokat követtek el ellene külföldi zsoldosok”. UN Doc. S/RES/241 (1967).

⁸⁴ A 2015. november 20-án elfogadott 2249. sz. BT határozat ugyanakkor nem utalt Franciaország önvédelemhez való jogára, bár hangsúlyozta, hogy a tagállamoknak meg kell tenniük minden szükséges intézkedést a nemzetközi joggal összhangban, hogy megelőzzék és fellépjenek a terrorista-cselekményekkel szemben. UN Doc. S/RES/2249 (2015).

A nem állami szereplőkkel szembeni önvédelem támogatói elsősorban azt állítják, hogy akkor gyakorolható az önvédelem joga más állam területén annak beleegyezése nélkül, ha az állam – amelynek területéről a nem állami szereplők fegyveres akciókat hajtanak végre – vonakodik vagy nem képes (*unable or unwilling*) a területén tartózkodó csoportok ellen fellépni.⁸⁵ A nemzetközi közösség – különösen a fejlődő országok – jelentős része azonban nem támogatja a nem állami szereplőkkel szembeni önvédelemhez való jogot.⁸⁶

5.2.3.2. MEGELŐZŐ ÖNVÉDELEM

Az a gondolat, hogy egy államnak joga van már az elszenvedett támadás előtt fellépni egy külső fenyegetés ellen, már hosszú ideje népszerűségnek örvend, de jogi státusa mindig is bizonytalan volt. Az ENSZ Alapokmány elfogadása előtt a megelőző önvédelem a nemzetközi szokásjog részét képezhette, ilyen tartalmú utalás található mind a nürnbergi törvényszék,⁸⁷ mind a tokiói törvényszék⁸⁸ ítéleteiben. 1945 után azonban az erőszak szabályozása teljesen új alapokra került, így kérdésként merült fel, hogy az 51. cikk alapján vajon lehet-e egy támadás bekövetkezése előtt is önvédelmet gyakorolni. A 2001-es események előtt elsősorban Izrael hivatkozott erre a jogra. Ezt a nemzetközi közösség egy része ugyan hallgatólagosan tudomásul vette az 1967-es ún. hatnapos háború során, de az Irak területén található Osirak nukleáris reaktor lebombázása általános elutasításba ütközött.⁸⁹

A 2001. szeptember 11-i terrortámadásokat követően az Egyesült Államok nagyon széles jogkört vindikált magának a külső fenyegetések elhárítására. A 2002-es ame-

⁸⁵ Terry D. GILL: „The Eleventh of September and the Right of Self-Defense” in Wybo P. HEERE (szerk.): *Terrorism and the Military – International Legal Implications* (Hague: T.M.C. Asser 2003) 29. Bővebben lásd KAJTÁR Gábor: „Vonakodik vagy nem képes? Az önvédelem jogának újabb paradigmaváltó kísérlete” *Közjogi Szemle* 2018/1, 1–10.

⁸⁶ Jutta BRUNNÉE – Stephen J. TOOPE: „Self-Defence against Non-State Actors: Are Powerful States Willing but Unable to Change International Law?” *International and Comparative Law Quarterly* 2017, 263–286. A koncepció kiváló kritikájához lásd KAJTÁR (71. l.) és KAJTÁR Gábor: „A nem állami szereplők elleni önvédelem jogának módszertani, dogmatikai és ideológiai kritikája” *Állam- és Jogtudomány* 2016/1, 46–71.

⁸⁷ A nürnbergi törvényszék a tények alapján elutasította azt a német érvelést, hogy a Szovjetunió megtámadása a küszöbönálló szovjet támadással szembeni megelőző önvédelem volt, azonban nem utasította el a jogintézményt magát, ebből közvetve az elfogadására lehet következtetni. *International Military Tribunal* (38. l.) 205.

⁸⁸ A tokiói törvényszék megállapította, hogy Hollandia jogszerűen, az önvédelem keretei között üzent hadat Japánnak, annak ellenére, hogy az utóbbi támadást indított volna ellene, mivel a japán támadás bizonyíthatóan küszöbön állt Holland Kelet-India ellen. „The Tokyo War Crimes Trial, November 1948 (International Military Tribunal for the Far East)” in Leon FRIEDMAN (szerk.): *The Law of War: A Documentary History* (Santa Barbara: Greenwood Publishing 1972) 1044–1047.

⁸⁹ A BT nem fogadta el az önvédelemre való hivatkozást, de több állam hangsúlyozta, hogy nem tartja a reaktor építését közvetlenül fenyegető fegyveres támadásnak, amiből az a következtetés is levonható, hogy a BT nem elsősorban a megelőző önvédelem gondolatát utasította el, hanem az eset körülményei alapján nem látta megalapozottnak annak fennállását. Lásd James A. GREEN: „Docking the Caroline, Understanding the Relevance of the Formula in Contemporary Customary International Law Concerning Self-defence” *Cardozo Journal of International Law* 2006/2, 444 és a kapcsolódó lábjegyzetek.

rikai nemzetbiztonsági stratégia hangsúlyozta, hogy „a nemzetközi jog évszázadok óta elismeri, hogy nemzeteknek nem szükséges elszenvedniük egy támadást, mielőtt jogszerűen cselekedhetnének olyan erők ellen, amelyek részéről küszöbön álló támadás veszélye fenyeget”.⁹⁰ Ebből az alapállásból a dokumentum azt a következtetést vonja le, hogy „[a]daptálnunk kell a közvetlen veszély koncepcióját a jelenkori ellenfelek képességeihez és céljaihoz [...] Minél nagyobb a veszély, annál nagyobb a tétlenség kockázata, és annál sürgetőbb az, hogy megelőző intézkedést tegyünk önmagunk megvédelme érdekében, még ha bizonytalan is az ellenség támadásának ideje és helye.” Amerikai szerzők ennek támogatására hangsúlyozták, hogy az ENSZ Alapokmány nem „öngyilkossági szerződés”,⁹¹ a modern terrorizmus veszélyei szükségessé teszik, hogy az államok azelőtt cselekedjenek, mielőtt a veszély materializálódna.⁹² A preventív önvédelem koncepciója azonban széles körű elutasításba ütközött.⁹³

Az ENSZ reformja során Kofi Annan megkísérelt egy kompromisszumos álláspontot elfogadtatni. A főtitkár által felkért munkacsoport jelentése leszögezte, hogy „[a] fenyegetett állam a nemzetközi jog régóta elfogadott álláspontja szerint katonai akcióba foghat, amennyiben küszöbönálló támadás fenyeget”.⁹⁴ Kofi Annan jelentése ehhez hasonlóan megállapította: „A küszöbönálló támadás koncepciója benne rejlik az 51. cikkben.”⁹⁵ Ezt a megközelítést azonban végül az ENSZ-tagállamok nem fogadták el, így továbbra sem állítható, hogy ez lenne az ENSZ hivatalos értelmezése. A 2005-ös csúcstalálkozón az ENSZ-tagállamok által elfogadott jelentés azonban csak ennyit mondott:

Megerősítjük, hogy az Alapokmány releváns cikkelyei elegendők arra, hogy szabályozzák a nemzetközi békét és biztonságot érő fenyegetések teljes körét. Megerősítjük a Biztonsági Tanács hatáskörét arra nézve, hogy kényszerítő akciókat rendeljen el a nemzetközi béke és biztonság fenntartása és visszaállítása érdekében. Hangsúlyozzuk az Alapokmány céljainak és elveinek megfelelő cselekvés fontosságát.⁹⁶

A fentiekből lesűrhető az, hogy a nemzetközi közösség elveti az önvédelem jogának olyan kitérítését, amelybe egy távoli fenyegetés elleni katonai cselekvés is beleférne. Az államok jelentős része elutasító a közvetlenül fenyegető veszély elleni preemptív önvédelemmel szemben is,⁹⁷ a szakirodalom azonban ebben a kérdésben már erő-

⁹⁰ *The National Security Strategy of the United States of America* (September 2002), bit.ly/2IkMD08.

⁹¹ Thomas M. FRANCK: *Recourse to Force, State Actions against Threats and Armed Attacks* (Cambridge: Cambridge University Press 2002) 98.

⁹² Ruth WEDGWOOD: „The Fall of Saddam Hussein: Security Council Mandates and Pre-Emptive Self-Defense” *American Journal of International Law* 2003/3, 583.

⁹³ Lásd többek között Robert CRYER – Andrew P. SIMESTER: „Iraq and the Use of Force: Do the Side-Effects Justify the Means?” *Theoretical Inquiries in Law* 2007/1, 9–41.

⁹⁴ A More Secure World: Our Shared Responsibility. Report of the High-Level Panel on Threats, Challenges and Change, UN Doc. A/59/565. 188. bek.

⁹⁵ Kofi ANNAN: In Larger Freedom: Towards Development, Security and Human Rights for All. Report of the Secretary-General, UN Doc. A/59/2005.

⁹⁶ UN Doc. A/RES/60/1. 79. bek.

⁹⁷ Lásd GRAY (73. lj.) 160–165; RUYS (74. lj.) 336–338.

teljesen megosztott.⁹⁸ Még az önvédelem szűk felfogását pártoló szerzők egy része is elfogadhatónak tartja az önvédelem gyakorlását akkor, ha a feltételezhető támadó egyértelmű és félreérthetetlen szándékot mutatott a támadásra vagy visszavonhatatlanul belekezdett a támadó cselekménybe.⁹⁹

5.2.3.3. ÁLLAMPOLGÁROK VÉDELME KÜLFÖLDÖN TÖRTÉNŐ TÁMADÁS ESETÉN

Az ENSZ Alapokmány elfogadása előtt az államok szuverén jogának minősült állampolgáraik védelme érdekében erőszakot alkalmazni.¹⁰⁰ Waldock szerint ez a jog 1945 után is fennmaradt, és abban az esetben alkalmazható, ha 1. az állampolgárokat közvetlen veszély fenyegeti; 2. a területi állam nem képes vagy nem hajlandó megvédeni őket; 3. a fegyveres erőszak célhoz kötött, vagyis kizárólag az állampolgárok védelmére irányul.¹⁰¹

A szakirodalom egy része támogatja ezt az elméletet,¹⁰² a kontinentális jogirodalom ugyanakkor jellemzően elutasította ezt az igényt, elsősorban arra hivatkozva, hogy ennek elismerése az államok közötti erőszak további eszkalációjához vezethetne.¹⁰³ A gyakorlatban a nemzetközi közösség ritkán tartja egyértelműen jogsértőnek az ilyen műveleteket. A leghíresebb ilyen típusú fegyveres akció Izrael 1976-ban végrehajtott túszmentő akciója volt az ugandai Entebbében, amely után a nemzetközi közösség nagyobb része elítélte ugyan Uganda szuverenitásának megsértését,¹⁰⁴ de számos állam nem nyilvánított egyértelmű véleményt a kérdésben.¹⁰⁵ Összességében megállapítható, hogy nem valószínű, hogy az önvédelem joga kiterjedne az állam-

⁹⁸ KINGA TIBORI SZABÓ: *Anticipatory Action in Self-Defence – Essence and Limits under International Law* (Berlin: Springer 2011).

⁹⁹ BROWNLIE (58. lj.) 259; DINSTEIN (76. lj.) 172.

¹⁰⁰ IAN BROWNLIE: *International Law and the Use of Force by States* (Oxford: Oxford University Press 1963) 289–291.

¹⁰¹ CHARLES H. M. WALDOCK: „The Regulation of the Use of Force by Individual States in International Law” *Recueil des Cours* 1952, 467.

¹⁰² Lásd pl. OSCAR SCHACHTER: „The Right of States to Use Armed Force” *Michigan Law Review* 1983–84/5, 1632; THOMAS C. WINGFIELD: „Forcible Protection of Nationals Abroad” *Dickinson Law Review* 1999–2000/3, 439–469. A nemzetközi jogászok egy része nem az önvédelem egyik esetének tekinti az állampolgárok védelmére végrehajtott katonai akciót, hanem azt állítja, hogy az ilyen cselekmény nem sérti az érintett állam területi integritását és politikai függetlenségét, vagyis nem esik az Alapokmány 2. cikk 4. bek. alá. Lásd LOUIS HENKIN: *How Nations Behave. Law and Foreign Policy* (New York: Columbia University Press 1979) 145. Végül pedig egyes szerzők szerint az állampolgárok védelme az emberi jogok érvényesítésének tekinthető, tehát a humanitárius intervenció egy formája. NATALINO RONZITTI: *Rescuing Nationals Abroad Through Military Coercion and Intervention on Grounds of Humanity* (Dordrecht: Martinus Nijhoff 1985).

¹⁰³ RANDELZHOFFER–DÖRR (55. lj.) 58–61.

¹⁰⁴ Elsősorban a szocialista és a fejlődő országok, többek között a Szovjetunió, Kína, India, Pakisztán és Jugoszlávia. UN Doc. S/PV.1939–1943.

¹⁰⁵ Az Egyesült Államok támogatta Izrael jogi álláspontját, míg pl. az Egyesült Királyság, Franciaország, Németország, Olaszország vagy Svédország nem ítélte el az akciót, de nem foglaltak állást annak jogszerűségéről. Lásd RUYS (74. lj.) 226–229.

polgárok védelmére, ugyanakkor a nemzetközi közösség jelentős része nem ítéli el jogellenes cselekményként.¹⁰⁶

5.2.4. AZ ÖNVÉDELEM SZOKÁSJOGI SZABÁLYAIVAL KAPCSOLATOS ELLENTMONDÁSOK

Az Alapokmány 51. cikke az önvédelem „természetes” jogáról beszél,¹⁰⁷ ami arra utal, hogy az önvédelem normatív szabályainak jelentős része a nemzetközi szokásjogban található.¹⁰⁸ Ennek alapján számos szerző úgy véli, ez a kifejezés azt a célt szolgálja, hogy fenntartsa az önvédelemnek az ENSZ Alapokmány elfogadása előtti időszakban kialakult szabályait, amelyek álláspontjuk szerint jóval szélesebb körben engedélyezik az erőszak alkalmazását.¹⁰⁹ Az angolszász jogirodalom jelentős része a Caroline-ügy során elfogadott ún. Webster-formulára hivatkozik,¹¹⁰ amely egy 1837-es amerikai területen végzett brit katonai akciót követő diplomáciai levélváltásban fogalmazódott meg.¹¹¹ A brit és amerikai külügyminiszter kölcsönösen elfogadhatónak tartotta azt a meghatározást, amely szerint „[a]z önvédelem olyan azonnali, mindent elsöprő szükségszerűség, amely más eszközök igénybevételére nem hagy lehetőséget, és megfontolásra sincs idő”.

Ebből a megfogalmazásból kiindulva számos szerző igyekszik igazolni az önvédelem jogának kiterjesztését többek között a megelőző önvédelemre, nem állami szereplők elleni önvédelemre vagy akár a szükségességi-arányossági teszt tágabb alkalmazására.¹¹² A hágai Nemzetközi Bíróság azonban, bár a Nicaragua-ügyben a „természetes” jelzőt valóban a szokásjogra tett utalásként értelmezte, joggyakorlatában kizárólag a második világháború utáni jogfejlődést vizsgálta, és nem tett utalást arra, hogy a korábbi szokásjog továbbra is létezne.¹¹³

¹⁰⁶ A kérdésről lásd részletesen Tom Ruys: „The »Protection of Nationals« Doctrine Revisited” *Journal of Conflict and Security Law* 2008/2, 233–271.

¹⁰⁷ Az angol hivatalos szöveg az „*inherent right*”, a francia pedig a „*droit naturel*” kifejezést használja.

¹⁰⁸ Kelsen szerint viszont a jelző arra utal, hogy a jog eredetileg a természetjogból ered, de ennek nincs gyakorlati jelentősége. Hans Kelsen: *The Law of the United Nations: A Critical Analysis of Its Fundamental Problems* (London: Stevens 1950) 791–792.

¹⁰⁹ Lásd pl. Myra S. McDougal: „The Soviet–Cuban Quarantine and Self-Defense” *American Journal of International Law* 1963/3, 599–600; John N. Moore: „The Secret War in Central America and the Future World Order” *American Journal of International Law* 1986/1, 82–83. Kammerhofer ezt az álláspontot szellemesen „fekete lyuk” elméletnek nevezi, hiszen eszerint az 51. cikk minden korábbi erőszakalkalmazási lehetőséget magába szippantott. Jörg Kammerhofer: *Uncertainty in International Law. A Kelsenian Perspective* (London: Routledge 2011) 7–11.

¹¹⁰ Maria Benvenuta Occeali: „Sinking the Caroline: Why the Caroline Doctrine’s Restrictions Should Not Be Regarded as Customary Law” *San Diego International Law Journal* 2003/1, 467.

¹¹¹ Az eset részleteiről lásd Robert Y. Jennings: „The Caroline and McLeod Cases” *American Journal of International Law* 1938/1, 82.

¹¹² Bowett szerint pl. még gazdasági érdekek védelmében is lehet önvédelmet alkalmazni. Bowett (75. l.) 185–186.

¹¹³ Nicaragua-ügy (65. l.) 176. bek.

5.3. A BIZTONSÁGI TANÁCS FELHATALMAZÁSA

Az erőszak tilalma alóli másik kivétel az ENSZ Alapokmány szerint a Biztonsági Tanács által a VII. fejezet értelmében elfogadott felhatalmazás katonai erő alkalmazására a nemzetközi béke és biztonság megőrzése érdekében. A 39. cikk értelmében a következő esetekben adhat ilyen felhatalmazást a BT:

A Biztonsági Tanács megállapítja a béke bárminő veszélyeztetésének vagy megszegésének, vagy bárminő támadó cselekménynek fennforgását és vagy megfelelő ajánlásokat tesz, vagy határoz afelett, hogy milyen rendszabályokat kell a nemzetközi béke és biztonság fenntartása vagy helyreállítása érdekében [...] foganatosítani.

Az eredeti elképzelés szerint a katonai akciók végrehajtására egy központi haderőt állítottak volna fel az ENSZ-tagállamok, amelyet a vezérkari bizottság felügyelt volna, de mivel ez meghiúsult, a gyakorlatban ezt a rendszert figyelmen kívül hagyva a BT közvetlenül államokat vagy az arra hajlandók koalícióját (*coalition of the willing*) hatalmazza fel a katonai szankciók végrehajtására a 42. cikk alapján.¹¹⁴ Az erőszak alkalmazására kizárólag a Biztonsági Tanács által adott meghatalmazás keretein belül kerülhet sor.

A BT által felügyelt kollektív biztonság rendszere természetesen csak akkor működhet megfelelően, ha az állandó tagok mindegyike egyetért a szankció meghozatalával – vagy legalábbis nem ellenzi –, ez azonban csak az esetek kisebb részére lehet igaz. Az esetek többségében valamelyik állandó tag politikai érdekeit sérti a határozat elfogadása, így az vétőjogát gyakorolva megbéníthatja az érdemi döntéshozatalt.

5.4. AZ ERŐSZAK TILALMA ALÓLI EGYÉB ÁLLÍTÓLAGOS KIVÉTELEK

5.4.1. AZ ENSZ KÖZGYŰLÉS FELHATALMAZÁSÁVAL VÉGREHAJTOTT KATONAI AKCIÓ

A fentiek alapján elkerülhetetlen, hogy a Biztonsági Tanács az állandó tagok eltérő politikai érdektagozódása következtében nem képes minden indokolt esetben döntést hozni. Ennek a helyzetnek a feloldására fogadta el az ENSZ Közgyűlés 1950-ben a 377. számú, „Egyesülve a békéért” (*Uniting for Peace*) elnevezésű határozatot.

Az Alapokmány 11. cikk 2. bekezdése alapján a Közgyűlés megvitathat a nemzetközi béke és biztonság fenntartása körébe eső kérdéseket és ajánlásokat tehet velük kapcsolatban, de kötelező határozatot nem hozhat. A 12. cikk szerint pedig ha a Biztonsági Tanács foglalkozik egy kérdéssel, akkor a Közgyűlés nem tehet ajánlást, kivéve, ha a BT erre felkéri. Ezekből a rendelkezésekből kiindulva a határozat

¹¹⁴ Részletesen lásd Niels BLOKKER: „Is the Authorization Authorized? Powers and Practice of the Security Council to Authorize the Use of Force Coalitions Able and Willing” *European Journal of International Law* 2000/3, 541–568.

leszögezte, hogy a Közgyűlés összehívhat rendkívüli üléseket, ha az állandó tagok vétója miatt a Biztonsági Tanács nem képes ellátni a nemzetközi béke és biztonság fenntartásával kapcsolatos elsődleges felelősségéből fakadó teendőit. Az ilyen esetekben a Közgyűlés kollektív intézkedéseket javasolhat, beleértve az erő alkalmazását, amennyiben az a helyzet megoldásához szükséges.

A határozattal kapcsolatban a Nemzetközi Bíróság az ENSZ egyes kiadásai ügyben kijelentette, hogy a Biztonsági Tanács elsődleges, de nem kizárólagos hatáskörrel rendelkezik a nemzetközi béke és biztonság fenntartásával kapcsolatban, így a Közgyűlés jogszerűen hozhat az ilyen tárgykörbe eső döntéseket. A Nemzetközi Bíróság ebben a döntésben azonban nem állította, hogy a Közgyűlés hatásköre kiterjedne az erőszak alkalmazására is.¹¹⁵ A nemzetközi jogi szakirodalomban döntő az az álláspont, hogy kifejezett alapokmányi felhatalmazás hiányában a Közgyűlés nem adhat az erőszak tilalma alóli felhatalmazást, és ez a Közgyűlés munkája során azóta komolyan fel sem merült.¹¹⁶

5.4.2. HUMANITÁRIUS INTERVENCIÓN

Egyes államok retorikájában és a szakirodalom bizonyos szegmenseiben erőteljesen képviselteti magát az a nézet, hogy a polgári lakosság ellen elkövetett tömeges emberjog-sértések megakadályozása érdekében jogszerű a katonai beavatkozás, az ún. humanitárius intervenció.¹¹⁷ A humanitárius intervenció mint az erőszak általános tilalma alóli kivétel létezésére azonban rendkívül kevés állami gyakorlat és *opinio juris* található. Képviselői jellemző módon különös jelentőséget tulajdonítanak a nyugati államok gyakorlatának,¹¹⁸ a harmadik világ és az érintett államok hivatalos nyilatkozatait viszont másodlagosnak tekintik,¹¹⁹ ha egyáltalán figyelembe veszik.¹²⁰

Szemléletes példát mutat a humanitárius intervenció körüli kérdőjelekre a NATO 1999-es beavatkozása a koszovói albánok védelmében. Jóllehet a hadművelet egyértelműen emberiességi célt szolgált, hivatalosan egyik NATO-tagállam sem hivatkozott erre a jogalapra, egyedül Belgium hívta fel a humanitárius intervenciót mint

¹¹⁵ *Certain Expenses Case* (Advisory Opinion), I.C.J. Reports (1962) 151.

¹¹⁶ Lásd DINSTEIN (76. lj.) 273–276.

¹¹⁷ Részletesen lásd SULYOK Gábor: *A humanitárius intervenció elmélete és gyakorlata* (Budapest: Gondolat 2004).

¹¹⁸ Lásd pl. Ruth WEDGWOOD: „NATO’s Campaign in Yugoslavia” *American Journal of International Law* 1999/4, 833.

¹¹⁹ A fejlődő országok többször kinyilvánították, hogy a humanitárius intervenciót jogellenesnek tekintik. A koszovói beavatkozást követően a 133 tagállamból álló G-77 1999-ben és 2000-ben is elítélte a humanitárius intervenciót mint a nemzetközi jogba ütköző gyakorlatot. Lásd Ministerial Declaration, 23rd Annual Meeting of the Ministers for Foreign Affairs of the Group of 77, 24 September 1999, 69. bek.; Declaration of the Group of 77 South Summit, Havana, Cuba 10–14 April 2000, 54. bek. Emellett a 120 tagállamból álló el nem kötelezett országok 2005. évi csúcstalálkozóján a szervezet által kibocsátott dohai nyilatkozat leszögezte, hogy „elutasítják a humanitárius intervenció állítólagos jogát”. NAM/2005/SFMM/05, Doha, 13 June 2005.

¹²⁰ Franck pl. azt állítja, hogy „az Alapokmány az, amit a fő szervek tesznek”. Thomas M. FRANCK: „Interpretation and Change in the Law of Humanitarian Intervention” in Jeff L. HOLZGREFE – Robert O. KEOHANE (szerk.): *Humanitarian Intervention: Ethical, Legal and Political Dilemmas* (Cambridge: Cambridge University Press 2003) 206.

a beavatkozást legitimáló jogintézményt a hágai Nemzetközi Bíróság előtt.¹²¹ A nemzetközi jogászok döntő többsége nem tartotta jogszerűnek a beavatkozást, de az ügyben felmerülő etikai dilemmák miatt többen elfogadták Bruno Simma álláspontját, aki szerint a beavatkozás illegális volt ugyan, de legitim, vagyis morálisan indokolt.¹²²

A kanadai kormány által felkért kutatócsoport megkísérelte modernizálni és az ENSZ Alapokmánnal összeférhetővé tenni a humanitárius intervenció koncepcióját. Az általuk kidolgozott védelmi felelősség (*responsibility to protect*) koncepció szerint a nemzetközi közösség kötelessége, hogy beavatkozzon, amennyiben egy állam területén nemzetközi bűncselekményeket követnek el, vagyis háborús bűntetteket, emberiség elleni bűncselekményeket és népirtást.¹²³ A koncepció értelmében ebben az esetben a BT felhatalmazása nélkül is jogszerű a katonai beavatkozás, ha arra több állam közös akciójaként kerül sor, amennyiben békés úton lehetetlen rendezni a fennálló krízist.¹²⁴

A koncepciót az ENSZ reformja során elfogadta ugyan a nemzetközi közösség, de anélkül, hogy ezzel az erőszak tilalma alóli újabb kivétel született volna. A 2005. évi csúcsertekezleten elfogadott záródokumentum 139. bekezdése leszögezi, hogy a védelmi felelősséget a nemzetközi közösség az ENSZ Alapokmány VI. és VII. fejezetének megfelelően gyakorolja, vagyis a Biztonsági Tanács felhatalmazása nélkül nem jogszerű még az államok polgári lakosságának megvédése céljából indított katonai akció sem.¹²⁵ Az amerikai ENSZ-nagykövet, John Bolton javaslatára pedig törölték a tervezet szövegéből azt a mondatot, amely felhívta volna a Biztonsági Tanács tagjait arra, hogy ne emeljenek vétőt a felhatalmazást tartalmazó határozati javaslattal szemben.¹²⁶

A nagyhatalmak közül az Egyesült Királyság az egyetlen, amelynek jogi álláspontja szerint a humanitárius célú fegyveres beavatkozás jogszerű BT-felhatalmazás hiányában is. 2013. augusztus 29-én a brit kormány közzétette jogi álláspontját a kérdésben, amely szerint a nemzetközi jog alapján kivételesen, rendkívüli szenvedés csillapítása érdekében jogszerű a humanitárius intervenció, három feltétel teljesülése esetén: 1. meggyőző bizonyíték áll rendelkezésre olyan extrém szintű szenvedés fennállására, amely azonnali és sürgős cselekvést igényel; 2. az erőszak alkalmazásának objektíve nincs alternatívája emberi életek megmentése érdekében; 3. az erőszak alkalmazása szükséges és arányos a szenvedéshez viszonyítva, és szigorúan

¹²¹ *Legality of Use of Force* (Yugoslavia v. Belgium), Public sitting held on Monday, 10 May 1999 at 3 p.m. at the Peace Palace. CR 99/15.

¹²² Bruno SIMMA: „NATO, the UN and the Use of Force: Legal Aspects” *European Journal of International Law* 1999/1, 1–22.

¹²³ *The Responsibility to Protect. Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty* (Ottawa: International Development Research Centre 2001) A jelentés külön nemzetközi bűncselekményként említi az etnikai tisztogatást is, bár ez nem önálló nemzetközi büntetőjogi kategória.

¹²⁴ A védelmi felelősségről lásd részletesebben SÜLYÖK Gábor: „Szövegezési zavarok és értelmezési nehézségek a védelmi felelősség leírásában” *Külügyi Szemle* 2014/3, 127–142.

¹²⁵ 2005 World Summit Outcome UN Doc. A/RES/60/1.

¹²⁶ VALKI László: „Az ENSZ-reformok sorsa” *Külügyi Szemle* 2005/3–4, 107.

korlátozott mind időben, mind célját tekintve.¹²⁷ Ezt az álláspontot azonban Dánián kívül egyetlen állam sem fogadta el hivatalosan,¹²⁸ így leszögezhető, hogy az nem befolyásolta a nemzetközi jogfejlődést a humanitárius intervenció elfogadása felé.¹²⁹

5.4.3. FORRÓ NYOMON VALÓ ÜLDÖZÉS

A forró nyomon való üldözés a nemzetközi tengerjog területén elfogadott jogintézmény, amelynek alapján a parti államnak joga van a területéről (belvíz, illetve parti tenger) kiindulva a nemzetközi vizeken is üldözni azt az idegen hajót, amelyik megsérti törvényeit.¹³⁰ A szárazföldi forró nyomon való üldözés koncepciója azonban nem széles körben elfogadott.¹³¹ Jóllehet az Egyesült Államok már a XX. század elején is hivatkozott rá annak megindoklására, hogy miért tekinthető jogszerűnek a mexikói banditák határon keresztül történő üldözése,¹³² az állami gyakorlat azt mutatja, hogy csak akkor tekinthető elfogadhatónak, ha azt államközi szerződés engedélyezi.¹³³ Amikor 1985-ben Dél-Afrika erre való hivatkozással igyekezett igazolni a környező országokban végrehajtott katonai akcióit, a Biztonsági Tanács 568. számú határozatában élesen elutasította a forró nyomon való üldözést mint „Botswana és más országok elleni destabilizálási és megfélemlítési kísérletet”.¹³⁴ Ebből következően úgy tűnik, hogy a nemzetközi szokásjog nem ismeri el ennek az állítólagos jognak a gyakorlását, bár egyes államok továbbra is hivatkoznak rá, elsősorban a terrorizmus elleni fellépés keretében.¹³⁵

¹²⁷ Chemical Weapon Use by Syrian Regime: UK Government Legal Position (29 August 2013) *bit.ly/2Ihs9RJ*; Syria Action – UK Government Legal Position (14 April 2018) *bit.ly/2X7KX9n*.

¹²⁸ Dán Külügyminisztérium: *Overordnede principielle overvejelser om det folkeretlige grundlag for en evt. militæroperation i Syrien* (Egy Szíriában végrehajtott esetleges katonai művelet jogi meg-alapozottságával kapcsolatos általános megfontolások), 2013. augusztus 30., *bit.ly/2VJICT3*.

¹²⁹ Az Egyesült Királyság jogi pozíciójának értékeléséről lásd részletesen Christian HENDERSON: „The UK Government’s Legal Opinion on Forcible Measures in Response to the Use of Chemical Weapons by the Syrian Government” *International and Comparative Law Quarterly* 2015/1, 179–196.

¹³⁰ Ezt a jogintézményt először a nyílt tengerre vonatkozó 1958. évi hágai egyezmény 23. cikke, majd hasonló formában az 1982. évi ENSZ tengerjogi egyezmény 111. cikke rögzíti. Lásd Hugo CAMINOS: „Hot Pursuit” *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* 2013, *bit.ly/2PdJvzK*.

¹³¹ Andrew J. LUTTIG: „The Legality of the Rhodesian Military Operations Inside Mozambique: The Problem of Hot Pursuit on Land” *South African Yearbook of International Law* 1977, 136–149.

¹³² Amos S. HERSHEY: „Incursions Into Mexico and the Right of Hot Pursuit” *American Journal of International Law* 1919/3, 557–569.

¹³³ Lásd Nicholas M. POULANTZAS: *The Right of Hot Pursuit in International Law* (Leyden: Sijthoff 1969) 15–16.

¹³⁴ UN Doc. S/RES/568 (1985).

¹³⁵ A kenyai belbiztonsági miniszter és hadügyminiszter 2011. október 15-én közös sajtótájékoztatót kijelentette, hogy Kenya az Al-Shabaab terrorcsoport ellen Szomáliában is katonai akciókat fog végrehajtani, és ennek jogi igazolására többek között a forró nyomon történő üldözésre is hivatkozott, ezt követően pedig megszállta Szomália Kismayo régióját. Lásd részletesen David M. ANDERSON – Jacob McKNIGHT: „Kenya at War: Al-Shabaab and its Enemies in Eastern Africa” *African Affairs* 2015/454, 1–27.

5.5. ÖSSZEGZÉS

A fentiek alapján megállapítható, hogy bár a nemzetközi jogászok túlnyomó többsége szerint az erőszak tilalma *ius cogens* norma,¹³⁶ annak pontos tartalmával és alkalmazásával kapcsolatban jelentős kételyek merülnek fel. Bár a fentiekben felvázolt megközelítések jelentős része nem élvez széles körű támogatást, mégis mindegyiket jogszerűnek tekinti a nemzetközi közösség legalább egy kis része, egyes kérdésekben pedig, mint például a nem állami szereplők elleni önvédelem kérdése vagy a megelőző önvédelem koncepciója, nagyon éles a megosztottság.¹³⁷ Ez értelemszerűen felveti a kérdést, hogy az államközi erőszak normájának második világháború utáni változása milyen hatást gyakorolt az agresszió koncepciójára.

6. AZ AGRESSZIÓ FOGALMA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐ IDŐSZAKBAN. A 3314. SZÁMÚ ENSZ KÖZGYŰLÉSI HATÁROZAT

Az ENSZ Alapokmány felhatalmazza a Biztonsági Tanácsot arra, hogy megállapítsa agressziós cselekmény elkövetését és intézkedjen a nemzetközi béke és biztonság helyreállítása érdekében, azonban nem tartalmazza az agressziós cselekmény definícióját, és az agresszió bűncselekményétől sem határolja el. Az ENSZ Közgyűlés 1974. december 14-én fogadta el konszenzussal 3314. (XXIX.) számú határozatát az agresszió definíciójáról, annak érdekében, hogy útmutatást nyújtson a Biztonsági Tanácsnak az agressziós cselekmény megállapításához.¹³⁸ A határozat leszögezi, hogy „az agresszió az erő jogtalan alkalmazásának legkomolyabb és legveszélyesebb formája”. Nehezíti azonban a fogalmi elhatárolást az államközi erőszak kevésbé súlyos formáitól az, hogy az 1. cikk szerint az agresszió „fegyveres erő alkalmazása valamely állam részéről egy másik állam szuverenitása, területi épsége vagy politikai függetlensége ellen vagy az ENSZ Alapokmány céljaival össze nem férő bármely más módon”. Ez a megfogalmazás majdnem szó szerint megismétli az Alapokmány 2. cikk 4. bekezdésében foglaltakat, de nem tartalmazza az erőszakkal való fenyegetés tilalmát, és az erőszak fogalmát kiegészíti a „fegyveres” jelzővel, külön utalást tesz az állami szuverenitásra, és új elemként utalást tesz az „ENSZ Alapokmány céljaira”.¹³⁹

¹³⁶ Lásd pl. Alexander ORAKELASHVILI: *Peremptory Norms in International Law* (Oxford: Oxford University Press 2006) 51; Anthony AUST: *Modern Treaty Law and Practice* (Cambridge: Cambridge University Press 2000) 257.

¹³⁷ A gyakorlatban emellett további problémákat okozhat az is, hogy a nemzetközi jog más alapvető szabályaival kapcsolatban is jelentős nézetkülönbségek vannak az államok és a nemzetközi jogtudósok között egyaránt, amelyek hatással lehetnek az államközi erőszak tilalmának értelmezésére is. Így pl. az államiság és az önrendelkezési jog kérdéskörével vagy pedig az államfelelősség normarendszerében a beleegyezés és a betudhatóság szabályaival kapcsolatos fogalmi viták meghatározott esetekben az erőszak tilalmának megállapítására is kihatással vannak.

¹³⁸ UN Doc. GA/RES/3314 (1974).

¹³⁹ A cél a gazdasági és ideológiai agresszió kategóriájának kizárása, valamint az újonnan független-

A 3314. számú határozat az általános meghatározás mellett példálózó jellegű felsorolást ad az agresszió legtipikusabb fajtáiról. A 3. cikk szerint agressziónak minősül:

- a) ha egy állam fegyveres erői inváziót vagy támadást hajtanak végre egy másik állam területe ellen, vagy mindenfajta katonai megszállás, bármilyen ideiglenes is, amely ilyen invázió vagy támadás következménye, vagy egy másik állam területének vagy területrészének erő alkalmazásával történő annektálása;
- b) ha egy állam fegyveres erői bombázzák egy másik állam területét, vagy ha egy állam bármiféle fegyvert használ egy másik állam területe ellen;
- c) ha egy állam kikötőit vagy partvidékét egy másik állam fegyveres erői blokád alá veszik;
- d) ha egy állam fegyveres erői megtámadják egy másik állam szárazföldi, tengeri vagy légi erőit, tengeri és légi flottáját;
- e) ha egy állam a fegyveres erőit, melyek egy másik állam területén tartózkodnak a fogadó állammal történt megegyezés alapján, az egyezményben foglalt feltételek megszegésével használja fel, vagy ha azok az egyezmény lejárta után tovább tartózkodnak az illető területen;
- f) ha egy állam megengedi egy másik állam számára, hogy területét, amelyet egy másik állam rendelkezésére bocsátott, agressziós cselekmény elkövetésére használják egy másik állam ellen;
- g) ha egy állam fegyveres bandákat, csoportokat, önkénteseket vagy zsoldosokat küld – vagy a nevében ilyeneket küldenek – egy másik állam ellen fegyveres cselekmények végrehajtására, melyek olyan súlyosak, hogy kimerítik a fent sorolt cselekményeket, illetve ha egy államnak komoly része van ebben.

A felsorolt cselekmények egy része – például a terület átengedése agressziós cselekmény elkövetésére – nyilvánvalóan nem érte el a második világháború utáni büntetőeljárásokban meghatározott agresszív háború súlyosságát.¹⁴⁰ A határozat megalakításával kapcsolatos előkészítő munkák egyértelműen alátámasztják, hogy bár a Szovjetunió támogatta volna, hogy a béke elleni bűncselekmények körét kitágítsák az agressziós cselekményre, a nyugati államok egyöntetűen azt állították, hogy az egyszerű „agressziós cselekmények” nem keletkeztetnek büntetőjogi felelősséget.¹⁴¹ Éppen ezért konszenzusos megoldásként végül a határozat 5. cikk 2. bekezdése kimondta, hogy „[a]z agressziós háború béke elleni büntett. Az agresszió nemzetköz-

né vált államok megnyugtatója volt. Lásd Thomas BRUHA: „The General Assembly’s Definition of the Act of Aggression” in KREß–BARRIGA (szerk.) (9. lj.) 159.

¹⁴⁰ A cselekmények részletes elemzését lásd VALKI László: „Háború, erőszak, agresszió” in KENDE Tamás – NAGY Boldizsár – SONNEVEND Pál – VALKI László (szerk.): *Nemzetközi jog* (Budapest: Wolters Kluwer 2018) 769–778. Az Afrikai Unió regionális körben még tovább tágította az agressziós cselekmény fogalmát. Az Afrikai Unió égisze alatt kötött 2005. évi meg nem támadási és közös védelmi megállapodás 1. cikk c. bek. xi. pontja kimondja, hogy terroristacselekmények és más erőszakos határon átnyúló szervezett bűncselekmények bátorítása, támogatása vagy megtűrése agressziós cselekménynek minősül. *African Union Non-Aggression and Common Defence Pact* (2005).

¹⁴¹ BRUHA (139. lj.) 167.

zi felelősséget szül.”¹⁴² Ezzel az ENSZ Közgyűlése megerősítette, hogy az agressziós cselekmények és az agresszív háború fogalma nem azonosítható, az utóbbi az erőszak alkalmazásának legsúlyosabb formája, míg egyes agressziós cselekmények pusztán államfelelősséget keletkeztetnek.¹⁴³

A Biztonsági Tanács ugyanakkor látszólag nem igazán vette figyelembe a Közgyűlés útmutatását. 1973 és 1990 között a BT még 34 határozatban utalt „agressziós cselekményre”, azóta azonban egyszer sem. Ezek közül húsz alkalommal Dél-Afrika, nyolc esetben Rodézia, kétszer Izrael, egyszer pedig Irak akcióit ítélte ennek – három alkalommal pedig nem állapította meg a felelős országot¹⁴⁴ –, de az agressziós cselekmény megállapítására egyszer sem hívta fel a 3314. számú határozatot. A hágai Nemzetközi Bíróság ugyanakkor egyetlen esetben sem állapította meg az agressziós cselekmény elkövetését, bár a 3314. számú határozatra többször is hivatkozott a fegyveres támadás fogalmának pontosítása érdekében.¹⁴⁵

7. AZ AGRESSZÍÓ BŰNCSELEKMÉNYE A NEMZETKÖZI BÜNTETŐBÍRÓSÁG JOGHATÓSÁGÁBAN

A második világháborút követő időszakban az államközi erőszak szabályozásával és az agresszió fogalmával kapcsolatos megoldatlan kérdések, valamint a nagyhatalmi ellenérdekeltség következtében egyetlen nemzetközi fegyveres konfliktus kapcsán sem voltak felelősségre egyetlen vezetőt sem agresszió bűncselekményéért.¹⁴⁶ Bár az exjugoszláv és a ruandai nemzetközi törvényszékek felállítása bizonyította, hogy lehetséges nemzetközi bűncselekmények elkövetőivel szemben nemzetközi büntető fórumok előtt eljárást kezdeményezni, egyik törvényszék esetében sem merült fel, hogy a tárgyi joghatósági körük kiterjedjen az agresszió bűncselekményére is.

Az *ad hoc* büntető törvényszékek működésének sikere azonban lendületet adott egy állandó nemzetközi büntetőbíróság létrehozására irányuló erőfeszítéseknek, és 1996-ban a Nemzetközi Jogi Bizottság megalkotta az „Emberiség békéje és biztonsága elleni bűncselekmények” kódexének tervezetét, amely a jövőbeli nemzet-

¹⁴² Bengt BROMS: „The Definition of Aggression” *Recueil des Cours* 1977/154, 356–357.

¹⁴³ A Közgyűlés már az 1970. évi 2625. sz. határozatban is elismerte az agresszív háború kategóriájának továbbélését, mert kimondta, hogy „[a]z agresszív háború béke elleni bűncselekmény, amelyért nemzetközi felelősség áll fenn”. UN Doc. GA/RES/2625 (1970).

¹⁴⁴ Nicolaos STRAPATSAS: „Practice of the Security Council Regarding the Concept of Aggression” in KREß–BARRIGA (szerk.) (9. lj.) 181–186.

¹⁴⁵ Kreß szerint ez összefügg azzal, hogy a bíróság előtti ügyekben a BT egyszer sem állapította meg agressziós cselekmény elkövetését. Lásd Claus KREß: „The International Court of Justice and the »Principle of the Non-Use of Force«” in Marc WELLER (szerk.): *The Oxford Handbook of the Use of Force in International Law* (Oxford: Oxford University Press 2015) 566–567.

¹⁴⁶ Érdekes momentum, hogy a hidegháború első időszakában, 1954-ben a Nemzetközi Jogi Bizottság kidolgozta az „Emberiség békéje és biztonsága elleni bűncselekmények” kódex tervezetét, amely 2. cikkében gyakorlatilag minden, a nemzetközi békét és biztonságot veszélyeztető cselekményt agresszióknak minősített, többek között az erőszakkal való fenyegetést és terrorista cselekmények elősegítését is. *Draft Code of Offences against the Peace and Security of Mankind Yearbook of the International Law Commission, Vol. II. 1954, 2–3.*

közi büntetőbíróság tárgyi joghatósági körének meghatározására törekedett. Ennek 16. cikke az agresszió elkövetését is büntetni rendelte azokkal a magánszemélyekkel szemben, akik vezetőként vagy szervezőként aktívan részt vesznek vagy elrendelik állam által elkövetett agresszió kitervelését, előkészítését, megindítását vagy lefolytatását. A tervezet ugyanakkor nem határozta meg az agresszió bűncselekményének fogalmát; a Nemzetközi Jogi Bizottság által kiadott kommentár ezzel kapcsolatban csak annyit jegyzett meg, hogy annak az ENSZ Alapokmány 2. cikk 4. bekezdése „megfelelően súlyos megsértésének” kell lennie.¹⁴⁷

1998-ban a Nemzetközi Büntetőbíróságot (*International Criminal Court, ICC*) létrehozó Római Statútum megalkotása során a diplomáciai konferencián részt vevő államok két nagy csoportra oszlottak: a fejlődő államok vezette blokk ragaszkodott az agresszió bűncselekményének belefoglalására a statútumba, míg a katonai nagyhatalmak határozottan ellenezték azt. Végül kompromisszumos megoldásként a Római Statútum 5. cikk 1. bekezdés d) pontja a Nemzetközi Büntetőbíróság tárgyi joghatósági körébe utalta ugyan az agresszió bűncselekményét, de az 5. cikk 2. bekezdése kimondta, hogy az ICC addig nem gyakorol joghatóságot agresszió bűncselekménye kapcsán, amíg annak nem alkotják meg a definícióját az ENSZ Alapokmány rendelkezéseivel összhangban. A részes államok végül 2010-ben, az ICC első felülvizsgálati konferenciáján, Kampalában alkották meg az agresszió bűncselekményének definícióját.¹⁴⁸

A módosítás létrehozta a statútum 8/A cikkét, amely a 3314. számú közgyűlési határozatra támaszkodva összetett definíciót hozott létre, az agresszió általános definíciója mellett konkrét elkövetési magatartásokat is felsorolva. A 8/A cikk 1. bekezdése kimondja, hogy az agresszió bűncselekménye „olyan agressziós cselekmény tervezése, előkészítése, megindítása vagy kivitelezése, amely jellegénél, súlyosságánál vagy kiterjedtségénél fogva az Egyesült Nemzetek Alapokmányának nyilvánvaló megsértését jelenti, olyan személy részéről, aki pozíciójánál fogva tényleges ellenőrzést gyakorol egy állam politikai vagy katonai akciója felett, vagy irányítja azt”. Emellett a 8/A cikk 2. bekezdése megismétli a 3314. számú határozat 3. cikkében felsorolt agressziós cselekményeket.

Ez a meghatározás számos kérdést vet fel. Tisztázza ugyan, hogy az agresszió bűncselekménye a második világháborús joggyakorlatnak megfelelően kizárólag a politikai és katonai döntéshozókra korlátozódik, de nem egyértelmű, hogy egyéb téren a definíció milyen mértékben tér el a nürnbergi törvényszék béke elleni bűncselekmények koncepciójától. Az a tény, hogy a 8/A cikk 1. bekezdése az „agressziós cselekmény” elkövetését kriminalizálná és a 8/A cikk 2. bekezdése a 3314. számú határozat felsorolását ismétli meg, arra engedhet következtetni, hogy a Római Statútum az agresszió bűncselekményét az agressziós cselekményekkel azonosítja. Ezt az értelmezést támogatja az is, hogy a 15/A cikk 6. bekezdése kimondja: az állami utalás vagy az ügyész saját kezdeményezésére történő büntetőeljárás esetén

¹⁴⁷ *Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind with Commentaries Yearbook of the International Law Commission*, Vol. II., 1996, 43.

¹⁴⁸ Amendment to the Rome Statute of the International Criminal Court. Kampala, 11 June 2010, Adoption of Amendments on the Crime of Aggression, C.N.651.2010.TREATIES-8.

az ügyésznek először meg kell állapítania, hogy az ENSZ Biztonsági Tanácsa megállapította-e agressziós cselekmény elkövetését, és értesítenie kell az ügygel kapcsolatos releváns információkról az ENSZ főtitkárát. A 15/A cikk 8. bekezdése szerint továbbá az ügyésznek a főtitkár részére küldött értesítést követően hat hónapig várnia kell arra, hogy a BT megállapítja-e agressziós cselekmény elkövetését.¹⁴⁹

Ugyanakkor a 8/A cikk 1. bekezdésébe foglalt kitétel a cselekmény „jellegére, súlyosságára vagy kiterjedtségére” (*character, gravity and scale*) egyértelműen a hágai Nemzetközi Bíróság fegyveres támadás fogalmával kapcsolatos joggyakorlatára utal, az Alapokmány „nyilvánvaló megsértése” (*manifest violation*) viszont akár értelmezhető úgy is, hogy az erőszak tilalmának csak olyan megsértése minősülhet agresszióknak, amely minden kétséget kizáróan jogellenes. A kampalai konferencián elfogadott, jogilag nem kötelező 6. számú értelmezés tovább erősíti az utóbbi értelmezést, mert kijelenti, hogy az Alapokmány nyilvánvaló megsértésének megállapításához önmagában az agressziós cselekmény jellege, súlya vagy kiterjedtsége nem elegendő, hanem ezek közül legalább kettőnek együttesen kell fennállnia.¹⁵⁰ Ennek alapján több jogtudós úgy véli, hogy bár a 8/A cikk látszólag elveti az agresszív háború koncepcióját, titokban lényegében visszahozta azt.¹⁵¹ Kreß például ennek alapján sürgeti az ICC főügyészt, hogy minél hamarabb nyilvánítsa ki, hogy az erőszak alkalmazásával kapcsolatos legvitatottabb koncepciók, mint a megelőző önvédelem, a nem állami szereplők elleni önvédelem vagy a humanitárius intervenció, nem minősülhetnek agresszióknak.¹⁵²

Bár ez az érvelés sok szempontból meggyőzőnek tűnhet, az agresszió bűncselekményének kidolgozásával kapcsolatos viták inkább az ellenkezőjére engednek következtetni. A kampalai konferencia során az Egyesült Államok javaslatot nyújtott be arról, hogy a Római Statútumban szereplő bűncselekmények elkövetésének megakadályozására irányuló akció – vagyis a humanitárius intervenció – nem minősülhet agresszióknak, de ezt a tagállamok elvetették.¹⁵³ A tagállamok emellett túlnyomó többséggel egyértelműen úgy döntöttek, hogy elvetik az agresszív háború koncepcióját, és helyette a 3314. számú határozat fogalmi keretrendszerére támaszkod-

¹⁴⁹ A 15/A cikk 9. bek. ugyanakkor leszögezi, hogy az agressziós cselekmény megállapítása más szerv részéről nem befolyásolja az ICC döntését a büntetőeljárásban. Így tehát az ICC akár akkor is megállapíthatja az agresszió bűncselekménye elkövetésének hiányát, ha a BT – vagy akár a Nemzetközi Bíróság – explicit módon kijelenti, hogy agressziós cselekményt követett el egy állam, vagy akár kimondhatja a bűncselekmény elkövetését is, ha más szerv megállapította az agressziós cselekmény hiányát.

¹⁵⁰ Kevin Jon HELLER: „The Uncertain Legal Status of the Aggression Understandings” *Journal of International Criminal Justice* 2012/1, 229–248.

¹⁵¹ Dapo AKANDE – Antonios TZANAKOPOULOS: „The International Court of Justice and the Concept of Aggression” in KREß–BARRIGA (szerk.) (9. lj.) 225.

¹⁵² Claus KREß: „On the Activation of ICC Jurisdiction over the Crime of Aggression” *Journal of International Criminal Justice* 2018/1, 16. Mégret meggyőzően érvel amellett, hogy az ilyen megközelítés, amely a háború károosságát kizárólag a humanitárius következmények oldaláról szemléli, alapjaiban destabilizálja a *ius ad bellum* rendszerét. Frédéric MÉGRET: „International Criminal Justice as a Peace Project” *European Journal of International Law* 2018/3, 853.

¹⁵³ Cim és dátumozás nélküli dokumentum, amelyet az USA delegációja a Working Group on the Crime of Aggression 2010. június 7-i ülése után terjesztett elő. Stefan BARRIGA–Claus KREß: *The Travaux Préparatoires of the Crime of Aggression* (Cambridge: Cambridge University Press 2012) 751.

nak, bár kompromisszumként elfogadták az „Alapokmány nyilvánvaló megsértése” kvalifikációt.¹⁵⁴ Ennek alapján úgy tűnik, hogy a Kampalában elfogadott agresszió-fogalom tágabb a második világháború utáni időszakban szokásjogi státuszt nyert agresszív háború koncepciónál,¹⁵⁵ de szűkebb a 3314. számú határozatban szabályozott agressziós cselekmény fogalmánál. Az „Alapokmány nyilvánvaló megsértése” kitétel ugyanakkor nem jelent további korlátozást az agressziós cselekmény „jellegéhez, súlyosságához vagy kiterjedtségéhez” viszonyítva, hanem amennyiben bizonyítható, hogy a fegyveres erőszak eléri ez utóbbi szintet, akkor megállapítható az „Alapokmány nyilvánvaló megsértése”.¹⁵⁶ Ennek alapján viszont elméletileg megállapítható az agresszió bűncselekményének elkövetése akár az erőszak vitatott formáinak alkalmazása esetén is.¹⁵⁷

8. KONKLÚZIÓ

A fentiekben megkíséreltem bemutatni, hogy annak ellenére, hogy a domináns nemzetközi jogi narratíva igyekszik az államközi erőszakkal kapcsolatos szabályozást töretlen fejlődéstörténetnek bemutatni, amelynek utolsó lépcsőfoka az agresszió kriminalizálása, úgy tűnik, ez aligha igaz. Az államok (és a nemzetközi jogtudósok) között mély megosztottság figyelhető meg az államközi erőszak legkülönbébb kérdéseivel kapcsolatban, és a nagyhatalmak természetesen igyekeznek minél tágabb mozgásteret biztosítani maguknak ezen a területen.

Még ha a Nemzetközi Büntetőbíróság meg is tudna birkózni a felmerülő konceptuális problémákkal, a gyakorlatban aligha valószínű, hogy erre sort tudna keríteni, mivel az agresszióval kapcsolatos eljárásoknak a kampalai módosítások miatt különleges feltételeknek kell megfelelniük. Nem dönthet az ICC, ha a bűncselekményt olyan állam területén követik el, amely az agresszió bűncselekménye tekintetében nem fogadta el a bíróság tárgyi joghatóságát, továbbá ha az elkövetők állampolgársága szerinti állam nem ratifikálta a módosítást. Emellett a bíróság ügyészségének minden eljárás előtt ellenőriznie kell, hogy a BT megállapította-e agresszió elkövetését, ennek hiányában hat hónapra fel kell függeszteni az eljárást. A Nemzetközi Büntetőbíróság tehát csak akkor tudna eljárni, ha olyan állam állampolgára követett el agressziót, amely ratifikálta az agressziót definiáló módosítást, egy olyan államban, amelyik szintén tagja a módosításnak.

Nem meglepő módon a Római Statútumban részes két nagyhatalom közül sem az Egyesült Királyság, sem Franciaország nem ratifikálta a kampalai módosítást,

¹⁵⁴ Claus KREß – Leonie VON HOLTZENDORFF: „The Kampala Compromise on the Crime of Aggression” *Journal of International Criminal Justice* 2010/5, 1193.

¹⁵⁵ Douglas GUILFOYLE: *International Criminal Law* (Oxford: Oxford University Press 2016) 297.

¹⁵⁶ Roger O’KEEFE: *International Criminal Law* (Oxford: Oxford University Press 2015) 159.

¹⁵⁷ Ezt támasztja alá az is, hogy a Római Statútum „Bűncselekmények elemei” megállapítja, hogy az elkövetővel kapcsolatban nem kell bizonyítani, hogy jogilag értékelte-e az Alapokmány nyilvánvaló megsértését. *Elements of Crimes*, Official Records of the Review Conference of the Rome Statute of the International Criminal Court, Kampala, 31 May – 11 June 2010.

és jelezte, hogy ezt a jövőben sem szándékozik megtenni,¹⁵⁸ más katonai nagyhatalmak pedig már eleve a Római Statútumot sem ratifikálták. 2018 végéig mindössze 36 állam ratifikálta az agresszió bűncselekményével kapcsolatos kampalmai megállapodást. Jelenleg nincs hivatalos információ azzal kapcsolatban, hogy Magyarország szándékozik-e ratifikálni az agresszió definícióját,¹⁵⁹ de a felmerülő jogértelmezési problémák fényében – ellentétben Kovács Péter támogató álláspontjával¹⁶⁰ – úgy gondolom, szerencsésebb volna, ha ez nem történne meg.¹⁶¹

Felmerül tehát a kérdés, hogy érdemes-e egyáltalán olyan rendelkezést alkotni, amelynek homályossága és eljárási szabályozása a gyakorlatban szinte lehetlenné teszi az alkalmazását. Talán az agresszió bűncselekménye valójában inkább szimbolikus jelentőségű, és a célja az emberiség idealizált képének felmutatása, egy olyan világ megalkotása, amelyben az államok békésen együttműködve oldják meg konfliktusaikat. Olyan világ ez, amelyben mindannyian szeretnénk élni, még ha nem is létezik.

¹⁵⁸ Owen Bowcott: „ICC crime of aggression comes into effect without key signatories” *The Guardian* 2018. július 17., *bit.ly/2P9xAD5*.

¹⁵⁹ Magyarország 2010-ben és 2011-ben is támogatóan nyilatkozott a módosítás ratifikációjával kapcsolatban a részes államok 9. és 10. gyűlésén, de azóta nem született hivatalos nyilatkozat a kérdésben. Lásd *bit.ly/2DfAUHO*.

¹⁶⁰ Lásd Kovács Péter: „Miért nincs még kihirdetve a Római Statútum? Gondolatok a Római Statútum és az Alaptörvény összeegyeztethetőségének egyszerűségéről” *Állam- és Jogtudomány* 2019/1. 89.

¹⁶¹ A ratifikáció esetén ugyanakkor Ádány Tamással egyetértve azt javaslom, hogy az agresszió bűncselekményével kapcsolatban a magyar büntetőbírószágok ne gyakorolhassanak egyetemes joghatóságot. Lásd Ádány Tamás Vince: *A Nemzetközi Büntetőbírószág joghatósága. Előzmények, tendenciák és előfeltételek* (Budapest: Pázmány Press 2014) 153.